

СИСТЕМ ДРЖАВНОГ УРЕЂЕЊА ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ

Према многим спољашњим феноменима и унутрашњим карактеристикама, који обележавају правно и стварно постојање једне државе, творевина српских устаника у Београдском пашалуку представља по много чему недорађен и незавршен акт. Ово се мора нарочито истаћи кад се има у виду епоха у којој је устаничка држава настала. Мада је у то време Наполеон брзо уништавао старе и стварао нове државе творевине, тада су још увек у пуној превласти биле идеје о владарском легитимизму и државним системима заснованим на укорењеном законодавству које се везивало за римско државно право. Ово је био снажан чинилац тим пре што се тај систем готово у целини обновио након Наполеоновог слома, што се свакако не би могло десити да његове институције и традиције и поред удара револуције нису још биле довољно јаке. Недограђеност и недовршеност нове Србије постаје очевидна нарочито у случају кад се њен систем и њене институције посматрају стриктно према захтевима формалног државног права и свега онога што те захтеве мора задовољити. Подела власти није била јасно омеђена, подручја надлежности појединих установа нису била довољно одвојена, уставни акти јављали су се само у нацртима и наговештајима, а законодавна делатност, и поред доношења спорадичних прописа и одредби, никада није довела до кодификовања једног система закона према разним подручјима живота и односима. Најзад, устаничка Србија све до појаве VIII члана Букурешког мировног уговора није стекла формално међународно признање, а оно је такође један од предуслова постојања државе као коначно образоване друштвене заједнице.

Све те чињенице, међутим, имају само релативан значај. С једне стране, с обзиром на услове перманентног ратовања с Турцима и револуционарног друштвеног преображаја, државни систем обновљене Србије

и све оне институције које су тај систем обележавале достигли су у свом развоју, и то не само до краја устанка него и до завршетка 1808. године, онај степен кад се већ може говорити не само о наговештеним него и у знатној мери образованим облицима српске државности. Исто тако, иако није дошло до формалног акта међународног признања Србије, велике државе су изразиле то признање, на разне начине, у многим својим поступцима и актима, у чему Ичков мир и делегирање разних дипломатских представника без сумње заузимају најважније место.

С друге стране, ако се држава посматра као политичка творевина једног друштва које је својим деловањем и својом свешћу доспело до тог нивоа, унутрашњи односи у Србији и сви они војни поступци устаника који су ишли за тим да се организује државна власт сведоче о израстању нове српске државне творевине која је, да би постала завршено дело, још само захтевала прецизније конституисање својих закона и институција и формално међународно јавно признање.

Нарочито у последњим деценијама доста се расправљало о карактеру српске државе и о класним основама њеног уређења. Старија српска историографија није у овај проблем одлучније улазила, јер је припадала класи и држави које су се, на изврстан начин, и надовезивале на први устанак и у њему налазиле своје основе.¹⁾ М. М. Вукићевић,²⁾ на пример, првенствено је инсистирао на образовању и јачању средишње власти оличене у појави врховног војда, па и тај процес је више пратио кроз догађаје него анализом самих институција, а уколико је и говорио о организацији власти, то се, пре свега, односило на војно-полицијско уређење. Ст. Новаковић³⁾ је био забављен решавањем уставног питања и законодавства, али то није пратио на друштвеним него готово искључиво на исто-

ријско-правним основама. Јаша М. Продановић⁴⁾ је такође писао о процесу формирања уставног уређења, али је у позадини пре свега видео политичке, односно страначке и династичке борбе а мање социјалне односе. Знатан напредак представљају разматрања Васиља Поповића⁵⁾. Он је српску револуцију посматрао у контексту општеисторијских збивања онога времена, па је због тога и морао у њој уочити елементе грађанске револуције. Томе су допринели и они историчари који су, као Мита Костић⁶⁾, или Никола Радојчић⁷⁾, испитивали преношење утицаја аустријских Срба, изложених дејству Француске револуције, међу устанике. У посматрању класних корена првог устанка и српске државе у њему створене ипак је највише учињено после другог светског рата. Међу историчарима који су писали у овоме периоду, буржоаски карактер првог устанка и обновљене српске државе није тражен само у општим условима и оквирима епохе, који су готово предодређивали овакав развитак покрета и односа, него и у структури самог друштва и његовом начину привређивања који су предодредили избијање устанка и класни карактер друштва у њему створеног. Устанак је избио као антифеудални покрет против процеса читлучења и завршио се сломом феудалних односа, чиме су створени предуслови за капиталистички развитак. С друге стране, од друге половине XVIII века у Београдском пашалuku робно-новчани односи почињу јачати и развијати се брже него до тада и брже него у другим деловима Турске. У вези с бржим привредним развитком, а специјално развитком трговине у другој половини XVIII века, јавља се у српском друштву пред устанак један слој богатих марвених трговаца, који је имао одлучујућу реч у покретању и руковођењу устанка. На тај начин, они који су у покретању устанка имали одлучујућу реч и који су узели власт у своје руке користили су непосредно силу којом су располагали као инструментом за даље богаћење. А како је тај инструмент у самој држави и организацији државне власти, у првом устанку су се, као специфичној буржоаско-демократској револуцији, родили буржоаско друштво и, на њему заснована, држава, која би се, због свог прелазног карактера, могла назвати рано-буржоаском државом⁸⁾.

Супротно оваквим концепцијама које је, сваки на свој начин, разрадио низ аутора, В Чубриловић је истакао тезу о формирању патријархалног друштвеног уређења у Србији, о избијању устанка као се-

љачке револуције и појави других класних елемената, које ће донети тек каснији развитак догађаја, у току самог устанка. Он је, пре свега, одбацио схватање да српску револуцију треба изједначити са класичним сељачким устанцима и бунама. Позната је социолошка чињеница да сељаштво као друштвена категорија због свог начина привредне делатности и живота опћенито није показивало у историји развитка друштва особине друштвеног и државотворног стваралаштва. Супротно томе, сељаштво је у Србији било носилац револуције: ... Оно је тој револуцији, својом борбом против османског феудалног друштва, дало њен социјално-револуционарни карактер. Борба се у исто време против османске феудалне државе, оно је тежило стварању своје националне српске државе. До тога је могло доћи захваљујући чињеници што сељаштво у Србији улази у XIX век као једно изграђено патријархално друштво са својим друштвеним и националним идеалима. Ти национални идеали повезивали су сељачку масу у један свестран народ, који није само желео да сломи османски феудални поредак и да изгради своју државу.⁹⁾

Ове две тезе међусобно се готово искључују. Прва несумњиво претпоставља процес класне диференцијације као основу за покретање устанка и стварања државе, у ствари — као основу националног преображаја. Друга се заснива на развитку сељачког друштва у Србији које је достигло такав степен патријархалне демократије и свести о самом себи да је оно само доживело процес националног преображаја и постало носилац револуције.

Али, уза сву његову непомирљивост, у овим концепцијама српске револуције и обновљене државе постоје елементи који су и на једној и на другој страни одрживи и који их, на извештан начин, приближују. Неоспорна је чињеница да је тадашња Србија била готово у потпуности сељачка земља и да је њено сеоско становништво, захваљујући задружном начину живота и патријархалној демократији, било доспело до оног нивоа колективне свести када је могућан иступ у борби за своја права. Ова чињеница заслужује пажњу пре свега због тога што је српски устанак започео као антифеудални покрет. С друге стране, први српски устанак је немогуће окарактерисати као револуцију која је уродила социјалним ослобођењем сељаштва и стварањем националне државе ако се не претпоставе јасно изражене појаве друштвене диференцијације и не уочи стварање једног развијенијег слоја који ће револуцији дати свој

печат и уклопити је у природан однос према сличним појавама у свету онога времена. На овоме се мора инсистирати поготову кад је у питању стварање државе, што у највећој мери изискује појаву и деловање једног развијеног друштвеног слоја коме држава није само инструмент принуде и експлоатације, него и скуп проблема који се могу решавати једино ширим сазнањима и вишом свешћу о томе како једна државна организација треба и може изгледати.

Да је друштвена диференцијација у српском сељачком друштву крајем XVIII и почетком XIX века извршена искључиво, као што се то обично истиче, на основу појаве обогатених сеоских трговаца стоком, несумњиво је да та појава не би могла постати покретачка снага ширих сељачких слојева у револуцији и у стварању државе. Искључиво инсистирање на материјалном издвајању једног оваквог слоја води ка томе да се и тај слој узме изоловано без органске повезаности са сеоским становништвом као целином. У ствари, посреди је једна појава посматрана претерано упрошћено, само из једног угла, па је тако и дошло до издвајања антитезе о сељачком карактеру српске револуције насупрот буржоаском. Трговина стоком значила је за северну Србију, а нарочито за оне који су ту трговину држали у својим рукама, прилив материјалних средстава. Поред тога, трговина је значила повезивање са светом, ширење видика, успостављање веза на разним странама, прикупљање сазнања и стварање оне самосвести код људи коју им је у то време једино трговина могла да да. Појава извесних видова еманципације, посредством трговине, присутна је тада код Срба и у другим крајевима. Али, све то није значило издвајање једног друштвеног слоја који је кидао везе са ширим сељачким масама и себе изоловао у затворену друштвену класу. Формирање трговачког слоја у српском друштву XVIII века било је сталан процес, отворен за све, који су се укључивали, сви они који су на разне начине доспевали у могућност да то учине.¹⁰) Чак ни у развијенијим градским срединама, на територији Аустрије, или у другим турским крајевима где је било услова, па је због тога и долазило до стварања трговачког патрицијата. Српски трговци ретко су кад напуштали културно наслеђе и интересе народа као целине.

У самом Београдском пашалуку, где није било ниједног знатнијег града, и где су оно малобројно градско становништво највећма сачињавали припадници других народа,

одвајање трговаца стоком, због самог трговачког занимања и повећаних материјалних богатстава, још мање је значило образовање једног издвојеног друштвеног слоја. Не само у времену пре 1804. године него и у току самог устанка, сви виђенији људи Србије остају везани за село, бавећи се, поред трговине, и земљорадњом и, што је најзначајније, начином свога живота не одвајају се много од своје средине. Они и даље остају оно што су сви њихови сељаци, само на једном степену изнад њих по богатству и ширини хоризонта.

У суштини, ова појава у Србији само је један облик и један део једне опште појаве која обележава српски развитак у XVIII веку. У том времену, где год је за то било могућности, долази до специфичног развитка српског друштва у смислу стварања виших друштвених облика или издвајања појединаца. У Аустрији, северној Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори, у јужнијим српским областима, као и на територији млетачке Далмације, где год је за то било могућности, долази до успона или друштвених слојева као целине, или појединих породица или појединаца. У Аустрији се обнавља српско племство, истиче црквена хијерархија и издвајају развијеније грађанске средине. У северној Србији долази до истицања народних кнезова или стварања богатијих сеоских кућа, оснажених трговаца, што се међусобно понекад преплиће и подудара. У другим крајевима издвајају се богатије трговачке куће, које се својом физиономијом приближују облицима градског патрицијата, или се истичу племенски главари, харамбаше, сердари и др. Међутим, са изузетком удаљенијих градских средина у Аустрији које се образују, једним делом, и према средњоевропским узорима, сав овај друштвени развитак добрим делом се обавља према феудалним узорима средњовековне Србије. Овде нису у питању начин производње и стварна друштвена функција него онај свесни избор узора којима се тежи, традиционалних послова, свога изгледа и улоге и повезивања за сопствено национално наслеђе. Без обзира на стално присуство источњачких утицаја или нових западних модела, Србима је ослањање на сопствено историјско и традиционално наслеђе значило виталне основе самоодржања. И као што хајдуци и ускоци XVIII века теже да својим изгледом и понашањем буду слични својој представи средњовековних витезова, тако и развијенији слојеви српског друштва у XVIII веку теже сопственом повезивању за средњовековно наслеђе. Сличне генеа-

лошке амбиције јављају се код племенских главара (или родова у целини), код народних кнезова, истакнутих граничарских официра и најбогатијих трговаца. Посебно треба истаћи, да ова појава није значила одвајање од народа, јер за то одвајање није било материјалне, односно друштвено-економске базе. Па кад је та друштвено-економска основа и постојала, у јаче наглашеном виду, однос се није сводио на феудално потчињавање нижих слојева у српском друштву, него претежније за добијање титула, положаја, плата или на стварање богатства друкчијим средствима, на пример, трговиним или добијањем поседа у Аустрији, са сељацима, међу којима Срби нису сачињавали кметовску снагу.

Друштвена диференцијација у Београдском пашалуку, као што је наглашено, упоредо је у својој основи имала три елемента: народну самоуправу, развитак трговине стоком и истицање појединих људи у аустријској, односно турској војној служби. Ако је средствима народног самоуправљања долазило до издвајања појединих породица или личности, у самој природи ствари је чињеница да то истицање није могло значити и одвајање од народа и било какво класно затварање. Кад је у питању образовање слоја сеоских трговаца стоком, такве могућности су, чини се, још мање. Кнежевска власт је давала људима посебан углед, могла је постати наследна и традиционална, имала је своје изворе у турским повластицама и народном законодавству и судству, као што је располагала и извршним прерогативима, само везивање власти за поједине куће или личности, поготово ако су били богатији, доприносило је њиховој афирмацији и извесном издвајању. Настанак слоја сеоских трговаца значио је социјалну појаву у сталном процесу.¹¹⁾

Трговачки капитал није имао старијих основа, као што ни слојеви трговаца, који су се јављали, нису имали старије порекло. У питању је појава у настанку и у започетом процесу која је у току првог српског устанка само за кратак тренутак подржана грабљењем турских имања. У тај слој могли су се уврстити сви они који би се снашли у створеној конјунктури, који су имали смисла за ризик, који су знали створити везе преко граница и код којих би указане прилике изазвале одређене способности. Случај Карађорђа, који се од сеоског сиромаша и слуге уздигао до трговца стоком, без сумње није усамљен. Ову појаву треба узети у сасвим релативном значењу, тим пре што србијански трговци стоком нису напуштали село као место

живљења и што су остајали у оном сеоском амбијенту који је одређивао њихове животне навике и погледе. Диференцијација је добијала тек своју почетну материјалну основу, а у стварима менталитета сеоски трговци стоком могли су се истаћи у својој средини највише оним сазнањима која су стицали путовањима и доспевањем у везу с разним људима преко границе. Али, како су они и даље остајали везани за своју средину, у којој су проводили највећи део свога времена, они су сва та сазнања одмах преносили и на своју околину која их је прихватала у потпуности, јер су била преношена средствима те средине (заједничким и истоветним гледањем на ствари и начином изражавања). Истицање појединаца у војној служби Аустрије или Турске такође није водило издвајању из своје средине, иако је било елемената диференцијације. До тог истицања сигурно не би дошло да сви они који су то постигли нису били непосредно повезани за своју околину, за своје људе које су предводили и који су им омогућавали стицање војничког угледа или положаја. У ствари, то је било уздизање првих међу једнаким, и то је водило истицању и испољавању извесних заједничких односа код појединаца. Присуство диференцијације, која је очигледна, водило је, због тога, једном заједничком успону и заједничком сагледавању нових ствари и могућности.

Због свега тога, тешко је тврдити да Србија улази у устанак с појавом једног јединственог процеса друштвене диференцијације. Појединци су се издвајали, на материјалној и професионалној основи, на неколико начина, а то издвајање водило је и уздизању целокупног сеоског становништва Србије. Можда због тога и долази до једне занимљиве појаве: овај општи успон био је праћен извесним враћањем на традиционалне основе. Као што је већ више пута истицано, у предустаничкој Србији долази до извесног оживљавања српског средњовековног наслеђа: у поновном распростирању традиција и оживљавању историјизма; у свеснијем везивању уз споменике и разна друга сведочанства државе Немањина, о понашању идеалног лика средњовековног витеза код оних народних првака који су за то имали материјалне услове и углед.

Занимљива је појава да ово оживљавање традиционализма и историјизма у свести становника Србије, а нарочито оних најистакнутијих, крајем XVIII и почетком XIX века није значило унапред припремљену негацију нових утицаја, оних који су

пре свега проистицали из покрета и револуционарних преображаја грађанске класе. С једне стране, носиоци феудалних односа у Србији били су Турци, тако да је сваки ослободилачки покрет неминовно водио укидању феудалних односа. С друге стране, српски покрети су почели у време кад су међу тековинама рационалистичког XVIII века и француске револуције већ били постали снажно присутни и захтеви о националном суверенитету заснованом на индивидуалном развоју и својствима појединих народа. У Европи се широко припремала епоха романтизма у којој ће се преплитати захтеви о остварењу грађанских слобода са захтевима истакнутим у смислу националне еманципације.

Извесној сложености односа несумњиво је допринео и развој самог устанка. Друштвени односи који су се развили у Србији до устанка нису били до те мере утврђени да сâм развој устаничких збивања не би изазвао нове појаве. Већ је одавно запажено да су ранији представници и носиоци кнежинске власти за време устанка добрим делом потиснути за рачун нових војвода, који су стекли власт и углед самим развојем револуционарних и ратних збивања. Број личности које су се у устанку утврдиле као водеће, само једним делом се подударало са бројем угледних српских првака из предустаничког времена, без обзира да ли су они потицали из редова народних кнезова, из слоја *марвених трговаца*, или из групе оних који су се истакли у ратовима или војним интервенцијама против јаничара. У подизању устанка и у његовом руковођењу учествовали су појединци који су само делимично потицали из редова српских првака предустаничког времена и који су се само једним делом ослонили на њихове функције, њихову улогу у народу и њихов менталитет. Нарочито је дошло до потискивања носилаца кнежинске самоуправе и њихових метода представљања народа и споразумевања са Турцима. Богаћење и материјално издвајање нових првака само је делимично остваривано на основама раније постављеним, тј. трговином стоком: ново средство било је у одузимању и присвајању турских имања, кућа, робе и другог иметка, као и у непосредном ратном плену, у чему сви устанички прваци нису подједнако, ни на исти начин ни у истом обиму, учествовали. Сл. Јовановић је тачно запазио да многи народни прваци, као војводе, пре свега имају војну власт, која потискује остале облике власти, самоуправне или судске.¹²⁾ У продужењу ове појаве стоји и чињеница да је и Карађорђева

врховна власт највећим делом била последица његове власти врховног војног команданта.¹³⁾ У устаничкој Србији показано је доста смисла, од Карађорђа, с једне, и од Правитељствујушћег совјета, с друге стране, да се овај систем, који се почео стварати, благовремено оспори и да се нова држава организује на много модернијим, колико војним, због потребе устанка и рата, толико и цивилним основама, због потребе државе као постојане, непрекидне и трајне тековине. Томе је без сумње допринела и чињеница што се нови слој војвода приближио оним узорима којима су се приближавале и дотадашње српске старешине. Поред Миленка Стојковића, Петра Добрњца, Хајдук-Вељка или Младена Миловановића, у устанку су снажно, или још снажније присутни народни прваци који су то, попут Ненадовића, постали већ ранијим друштвеним развојем у Србији. Први су у заједнички менталитет уносили извесне новине, али су се ипак морали приближавати овом узору српског првака какав су представљали пред њим, тим пре што су се ови везивали за неке трајније и драгоцене српске традиције. У целини узета, група устаничких првака улази у процес друштвеног издвајања везујући се за наслеђене узоре из српске прошлости, у којима је било доста феудалних елемената. На извршан начин, то је био процес стварања неке врсте устаничке аристократије, која се ослањала на прошлост, ону која је наслеђена, ону која је виђена у традицијама или ону која је поново сазната у историји, извесним политичким прерогативама, улогом руковођења војском, хералгичким обичајима и извесним свакидашњим манирима. О овом процесу се није довољно писало, и на њега није обраћена довољна пажња, несумњиво због тога што је он био грубо пресечен сломом првог устанка 1813. године и што је појава Милоша Обреновића значила, у ствари, остварење нове епохе, с другим људима, средствима и менталитетом, — а наши историчари су обично започињали модерну српску историју 1804. годином и узимали је као непрекинут низ појава и збивања. Уставном променом из 1811. године Карађорђе је ономе што је већ постојало, уз извесно жртвовање људи, покушао дати модернији карактер. Милош Обреновић је то сасвим пресекао, узео сву власт у своје руке, окружио се људима, као сарадницима, најсумњивијег порекла и владања, и готово сав слој устаничких првака оставио у емиграцији, потиснуо на село, ућуткао или поубијао.

У првом српском устанку државотворне идеје се испољавају и постају основа која одређује стварање државног система захваљујући следећим елементима:

1) Сељачко становништво Србије улази у револуцију да би се ослободило феудалне експлоатације и затим постаје носилац ратовања против Турског Царства како би у слободној држави сачувало и свој нови социјални положај. У складу са овим, јавља се као сасвим логична последица повремено оклевање сељаштва да настави са започетим и његове тежње да се поновним споразумом с Портом обезбеди подношљив положај, који је већ извојеван. У појединим тренуцима у сељаштву се изражава идеја да је довољно ако се осигура повратак на старо, тј. на онај готово доброћудни спахијски систем, који сељаке није сувише оптерећивао. Постоје сведочанства да су сељаци у извесним крајевима и у појединим тренуцима силом натеривани да се укључе у борбу или да је наставе. Затим се код сељаштва јавља оно специфично нерасположење маса које у појединим моментима клонућа знају постати конзервативне. Српско сељаштво одаје знаке неповерења према својим првацима и њиховим могућностима да створе државу, и у њој обезбеде правну сигурност и праведан поредак. Испољавање оваквих расположења није само последица извесних поступака српских старешина којима је то поверење непосредно указивано. Оно је последица и оне историјске инерције која је најчешће присутна код недовољно освешћених и обавештених маса. Нарочито у тренуцима унутрашњих сукоба између појединих старешина јављали су се повици да треба задобити заштиту једног цара, било турског било руског, који ће народу обезбедити правну сигурност и подношљив положај, а целу земљу спасти од доспевања на ивицу пропасти куда је гура хазардерска и амбициозна политика њених старешина. Уза све ово, ипак је тешко рећи да су овакви падови знатније успоравали пут револуције и развитак устанка. Можда су они најприсутнији у појединим биткама које су се због оваквих унутрашњих нерасположења и неуспеха завршавали неуспехом, нарочито 1809. или 1813. године.¹⁴⁾ Посматрана из овог угла, руска интервенција имала је и своје позитивно значење. У суштини, улога ширих сељачких слојева у револуцији имала је своје веома позитивно дејство на развитак државотворне мисли и на стварање државног система зато што је сељаштво готово непрестано захтевало завођење сасвим конкретног управног система,

правни поредак, судску заштиту и прецизирано законодавство које би утврдило његов положај, његова права и дужности, и које би га заштитило од насиља, корупције, злоупотребе и стварања нових облика потчињености. Наступајући у својим захтевима веома активно, сељаштво је тако вршило сталан притисак на руководећи слој, на Народну скупштину, Правитељствујушчи совјет и врховног војводу, и они су се тим захтевима морали повиновати, јер су у суштини и руководили устанком тог народа, а практично без њега не би ни могли даље ратовати и остварити своје концепте борбе и будуће државе. Према томе, у целини државног система устаничке Србије треба видети стално и активно присуство сељачких маса, које су својим активним захтевима, тако рећи изнутра, деловале на обликовање тога система и на стварање његовог карактера.

Образовање и деловање војводског слоја у првом устанку изазивало је различита тумачења, нарочито кад се расправљало о стварању нове српске државе, о облицима и карактеру врховне власти и о државном систему у целини. Већина писаца посебно се задржавала на сукобу између војвода и Карађорђа као носиоца централизоване и врховне власти, у ствари — првог монарха нове државе. Особито је истакнуто схватање да у том сукобу треба видети основу за образовање извесних органа власти, пре свега Правитељствујушчег совјета. С друге стране је констатовано да је тај сукоб истрошио снаге земље и у великој мери допринео катастрофи Србије 1813. године. Међутим, чини се да је једна појава, до које је нужно морало доћи, више посматрана према њеним спољашњим манифестацијама него према свом стварном унутрашњем значењу. Насупрот поклоницима Карађорђевој величини и славе, који су се јавили на челу с Јованом Хаџићем¹⁵⁾ и Баталаком¹⁶⁾, други писци су, наистакнутије Вук Караџић¹⁷⁾ и Слободан Јовановић¹⁸⁾, тврдили да до устанка није дошло на Карађорђево позив, него да је он избио синхронизовано на више страна, под вођством самосталних војвода, које су у почетку избрале Карађорђа за вођу као да *им буде слуга*. Војводе су и остале независне у својим подручјима. Укидајући и ограничавајући раније форме самоуправне власти, они су у устанку ојачали не само услед војевања него и извесним спајањем цивилне и војне власти у својим рукама. Карађорђево наметање за врховног војводу прихватили су снагом његове личности и услед нужде, јер је неко морао сједињавати

њихове снаге и окупљати отпор земље у целини. Неспоразум је, међутим, и даље трајао: Србија се консолидовала, бар у довољној мери, својим државним системом, али све до 1813. године, кад је пропала, то није постигла својим унутрашњим односима.

Све ове појаве, у ствари, откривају интензиван процес стварања једног државног система у условима пренапрегнутог ратовања и на основама друштва које се тек почело уобличавати. Војводски сепаратизам био је последица тежњи појединаца да остану самостални господари на својим подручјима, али, поред тога, и међусобне нетрпељивости и природе ондашњих људи у Србији, као и постепеног сагледавања и признавања одређене личности за коју ће бити везана врховна власт. Уза све то, овај сепаратизам и сви међусобни антагонистички поступци нису омели кристалисање институције врховног војводе, веома фреквентан рад народне скупштине, стварање и деловање Правитељствујушћег совјета, завођење законитости и увођење судства, доношење аката са све јасније израженом садржином, стварање регуларне војске и државних финансија. Најзад, и ону корениту реорганизацију власти кад су 1811. године створена попечитељства. У овом процесу, неке војводе су напустили Србију, неки су потискивани, неки су према Карађорђу задржали притајени непријатељски став, неки су падали у сенку, а други се истицали без претходне славе; најзад, у спољној оријентацији Србије, неки су се окретали Аустрији, неки Русији, а неки видели излаз у избегавању страног tutorства. И поред свега тога, војводски слој се, посматран у целини, понашао током устанка као скуп људи који је повезан заједничким интересима, који има један циљ, који води једну јединствену борбу, и у којем је сваки појединац свестан да је само део целине и да на други начин не може опстати ни он ни било који други. Заједничке ратне акције, вођене према претходном споразуму, а под вођством једног врховног команданта, коме је ту улогу мало ко оспоравао, без сумње су доприносиле овој појави. Конституисање наведених институција врховне власти и њихов веома чест успешан рад, особито рад Народне скупштине, и у извесним одсецима Правитељствујушћег совјета, показују трајање овог процеса и откривају чињеницу да Србија није била, у суштини, скуп устаничких области и збир воља њихових војвода, него пре свега целина у коју су сви улагали и у којој су сви видели и сопствену

и заједничку будућност. Упоредо с тим, долазило је и до постепеног прилагођавања војвода државном систему и врховним институцијама власти и њиховог налажења улоге у свему томе. Можда није сувише смело тврдити да је Србија ишла путем стварања посебног облика и нарочито формираног друштва који би били обележени неком врстом бољарског слоја, који за то још увек није имао довољно имовинске основе, али је зато већ стицао извесне војно-управне прерогативе. Ако се узму у обзир тадашње нарави у Србији и велика искушења кроз која се пролазило, природно је што се конституисање тог система обављало уз потресе, размирице, појаву антагонизма, привремено испољавање сепаратистичких тежњи, а нарочито уз Карађорђево интервенције, који је неком врстом државних удара уводио новину у систем и присиљавао војводе да му се прилагоде. На крају, можда би требало истаћи занимљиву тезу да појава и деловање војвода нису били само означени антагонизмом и сепаратизмом и нису само водили унутрашњим размирицама и, најзад, слому. Присуство великог броја истакнутих људи, потомака старих угледних породица, народних првака, великих војвода и хероја, најзад и људи са нагло израженим државничким способностима, без сумње је више водила афирмацији Србије, доприносила њеној снази и отпорној моћи и, што је најважније, подстицала стварање њеног државног система — него што јој је изнутра поткопавала и слабила моћ. Овде нису у питању само супротстављени интереси Карађорђа, који је бар донекле морао слушати војводе, и војвода, који су се бар у извесним тренуцима морали покоровати Карађорђу, па је због те супротности и долазило до обликовања државе и њеног система, него је у питању српска држава који је можда био целисходнији али који је сигурно смањено њен револуционарни и борбени полет сарадња знатног броја људи који су имали прилике да се истакну, који су то и учинили, па су, према томе, у заједничку ствар и могли узети више разноврсних својстава и способности. Другим речима, у појави и деловању слоја војвода треба видети и снажну подршку Србије као целине у њеном напору да се еманципује али и да створи свој државни систем. Војводе су, пре свега, утицале на избор *првог међу једнаким*, што је у свим друштвима која су на овакав начин диференцирана, готово, неминовно. Они су затим утицали на учестали рад народне скупштине, којој су представљали окосницу и у којој су својим

сазивом, ради решавања ратних питања, представљали посебно тело, неку врсту ратног већа. Војводе су заједнички гледале у Правитељствујушчем совјету тело које је држави неопходно ради вођења низа послова — спољнополитичких, финансијских, судских и црквених, и ради природног ограничавања власти врховног војводе. Њихов активан однос према Правитељствујушчем совјету, коме су омогућавали да делује, остављали простор за деловање и у коме су гледали позитивну институцију, иако се нису увек покоравали његовим одлукама, значило је одређивање дејства оне институције која је од најкарактеристичнијих за државни систем устаничке Србије. Најзад, кад је Карађорђе 1811. године извршио неку врсту државног удара и спровео реорганизацију у систему државне власти, војводе су ушле у попечитељства или су постали носиоци локалне власти, пре свега са судским прерогативама. Због свега наведеног можда се сме рећи да Србија у првом устанку, кад је располагала војводским слојем, даје битно друкчију слику него Србија за време кнеза Милоша Обреновића, који је био носилац неке врсте примарног апсолутизма и окружавао се, као сарадницима, људима које је сам бирао, који су били опскурног порекла и са којима је могао располагати како је хтео. То је допринело стварању новог система српске државе. У изградњи државног система обновљене Србије дали су несумњив допринос и неки други друштвени редови. Већ је више пута истакнуто да устаничке војводе, нарочито велике војводе, потискују дотадашње носиоце самоуправног система у Србији, оне који су под Турцима били кнезови, а у тренутку избијања устанка нису узели учешће до те мере активно да би се могли истаћи као војводе. Функције и углед кнезова морали су се смањити већ самим тим што је турски државни систем, који се добрим делом ослањао на кнежинску самоуправу, уступао место једном новом државном систему у којем су кнежине и даље задржане али су имале смањено значење и у многоме промењену улогу. Кнежинска власт у устаничкој Србији пре свега и у највећој мери располаже судским прерогативама, па и то претежно у области грађанског права. И поред тога, међутим, присуство знатног броја људи који су под Турцима, као кнезови, имали за народ значајне функције и у њему уживали примедан углед и даље је деловало, поготову кад се узме у обзир, иако промењено, даље трајање кнежевске институције.¹⁹⁾ Тиме је остварена могућност да оно што је пре

устанка значило основе српске државности и даље делује као скорашња традиција која не само што није заборављена него је и даље, на извештан начин, спровођена у дело. Поред тога, у свим тренуцима поражености и сумњи, као и у неколико пута обновљеним преговорима с Портом, и српски народ и његово вођство владали су се, у својим мислима и плановима, раним облицима самоуправног живота. На крају треба поменути да су у устаничкој Србији постојала два органа врховне власти с којима су, на законодавном послу или на раду око управно-судског уређења, могли учествовати и представници кнежевског реда, чиме је њихова функција, било она коју су некада имали, било устаничка, на овај или онај начин обнављана или утврђивана.

Слој трговаца стоком, који се на извештан начин почео издвајати крајем XVIII века, изложио се током устанка знатним променама. Трговина је трајала и даље, али због ратних прилика није могла доносити толике приходе, као што је повремено морала бити и сасвим нередовна. Али, устанак је собом донео и изворе нових прихода, пре свега у заплешеним турским имањима, земљишту, трговинама кућама и покретним добрима. Ово је утицало да се један део сеоских трговаца стоком још више обогати, али је то изазвало, нарочито међу устаничким првацима, и појаву нових људи који су се нагло почели богатити. Тако је за једног од њих рекао М. Ђ. Милићевић *своје имању заштите... угодно за развој и напредовање.*²⁰⁾ Све је то водило унутрашњим поремећајима у до тада наговештеном слоју сеоских трговаца стоком. Али, на другој страни, то је значило и појаву појачаног процеса имовинске диференцијације. У кратком устаничком раздобљу овај процес није могао довести до стварања једног кохерентнијег друштвеног слоја који бисмо могли назвати новом српском буржоазијом и који би могао деловати издвојеним и формираним класним интересима. Поуздано је, међутим, да се појавила функција скупљених појединачних интереса, као и интереса једне групе људи који су играли све значајнију улогу. То је, без сумње, деловало у смислу подизања отпорне моћи Србије, али је то својим највулгарнијим појавама и одбијало шире народне слојеве од борбе и повремено смањивало одушевљење. У сваком случају, пораст имовинских могућности једног броја људи и њихово повезивање, пореклом или накнадним приближавањем, с народним првацима, значило је појаву и дејство једног слоја који је у стварању државе имао снажну улогу и могао

ју је замишљати и реализовати према својим концепцијама. Пре свега, реч је о повременој борби око власти и о повременом успостављању равнотеже између народних првака, бројно и материјално ојачаних трговином и узимањем турских имања, што је несумњиво водило обликовању и деловању већ познатих органа највише власти и успостављању, поред монархијског, и неке врсте олигархијског система.

Добеглице из јужнијих турских крајева, који су се укључивали у устанак, допринели су јачању и разноврсности њеног војног потенцијала, утицали су својом искуственошћу у њеним дипломатским пословима, а образовању нове српске државе узете у целини доприносили су и ширењем хоризонта, увећањем планова, оживљавањем идеје о јединству свих Срба или балканских хришћана. Њихов улазак у једну сасвим хомогену целину, изнутра потпуно органски повезану, морао је допринети развитку концепција о новој држави која је организована не само на основама дотадашњег народног развитка у северној Србији него и на неким свесним идејама.

На први српски устанак, који је почео као буна против дахија, да постане српска револуција и да та чињеница изврши свој значајан утицај и на развитак српске државности посебно су утицали Срби насељени у аустријским земљама, као и ређи појединци који су живели у Русији.

Срби насељени у Аустрији, нису прихватили и доживели први српски устанак као револуцију која је и њих захватила само на тај начин што су се устанку у Београдском пашалуку придружили личним учествовањем, давањем материјалне помоћи и својим великим симпатијама које нису крили да искажу од самог почетка. За тај део српског народа први српски устанак је имао значење националног револуционарног преображаја на првом месту што су они ишли томе догађају и сопственим развитком и што је ово последица не само развоја прилика у Србији него и историјског пута српског народа у целини. У XVIII веку српски народ је био подељен знатно више и изразитије него пре тога границама трију српских држава на њиховој територији, на првом месту Турске и Аустрије, а у мањој мери и Млетачке републике. Иако је ова подела у знатној мери утицала на разноврсност основа даљег развитка српског народа у појединим од ових области, та разноврсност у развитку само је допринела заједничком успону српског народа у XVIII веку, јер се иста ствар мо-

гла подржати различитим средствима и начинима. Подела границама није значила и стварно раздвајање српског народа у његовом развитку а затим и у његовим ослободилачким напорима. Супротно томе, том поделом се стварају могућности за појаву не једног него неколико елемената будућег слободног живота: на подручју Аустрије је развијеније друштво са јаче израженим сталежима, племством, грађанством, сељаштвом и црквеним круговима, затим организација Војне границе и Карловачке митрополије, најзад и културни рад и развитак, у складу с тим и развитак политичких идеја, према европском узору из тог времена; у северној Србији једно друштво, као што је већ изложено, које је било друкчије организовано, али које је ишло сигурнијим путем ка устанку и оружаном борби, јер се тиме у ослабљеној Турској, а нарочито на њеним северним границама, могло нешто постићи. На тај начин, једни су у заједничком покрету давали претежно своје интелектуалне снаге, а други своју борбеност и своје ратничке способности. Због свега наведеног, учешће Срба ван Србије, посебно оних који су били насељени у Аустрији, на обликовање српске државе и на стварање појма српске државности и његове садржине, било је готово неизоставно. Због тога, ако се догађаји у првом српском устанку ближе размотре, постаје очевидно да устаници стварају своју државу према сопственим могућностима, резултатима своје борбе, својим интересима и схватањима, али и према узорима које налазе на страни или им се са стране доносе, и то не само што су им се ти узорци, у облику сталних савета, наметали, него и због тога што су они сами осећали потребу и трудили се да је задовоље, да до тих узора дође и да их, колико је било могуће, остваре. То се, најзад, види и на моделу тек остварене српске државе, образоване не само у складу са унутрашњим снагама и могућностима него и према преузетим узорима. Ово је било могуће остварити тим пре што се ни Срби, који су живели у Аустрији и Русији, нису одрицали традиционалних основа српске државности уза сву модерност својих идеја преузетих са Запада. Ако те традиционалне основе нису биле средњовековна концепција државе у целини, оне су то биле истицањем историјских основа, инсигнијама, плановима за обнову Душановог царства итд.

Да је све ово одговарало реалним историјским могућностима показују примери неких других балканских народа, блиских српском, а нарочито пример грчког народа. И у њему су елементи будуће слободе били

веома разноврсни, тако да и у самој грчкој револуцији, свака на свој начин, учествују и разне друштвене снаге, од развијеног слоја грчке интелигенције и клира до планинских сточара и клефта. Али, за разлику од Срба, Грци су до револуције живели на једној државној територији, бар својом већином, и на тој територији су остварили своју државу. Супротно њима, Срби су једино били у могућности да своје планове реализују на рачун Турске, јер је ту било читавих области које су биле скоро искључиво српске, док је на другој страни, у то време, Аустрија била сувише моћна држава да би се на њен рачун, шта више и у њеним оквирина, могло било шта остварити. Због тога у обновљеној српској држави, уза све што је она била дело револуције српског народа у целини, преовлађује оно што је могао дати народ само те области. Утицаји доношени споља су јако видљиви и присутни, и без њих се ни систем нове српске државе не може разумети. Али, у поређењу са дејством унутрашњих снага Србије, ти утици су били, ако не другостепеног, а оно сигурно мањег значаја. Тако се државни систем обновљене Србије првенствено ствара као израз оних који су се за њега непосредно, са оружјем у руци, борили, који су у тој држави преузели власт у своје руке, везали за њу и сасвим непосредно своју будућност. Обрасци које су стварали и Србији их нудили Срби, настањени изван Турског царства, узимани су свесрдно у обзир и они се непосредно огледају у оном што је од српске државе и њеног система доиста остварено. Ти обрасци нису били никакви утопијски програми него су, супротно томе, ипак стварани према могућностима народа у Србији и оних људи који су му стајали на челу. Због тога устаничка Србија, као држава, својим моделом представља остварење занимљивог државног система, који је имао у својим основама револуционарну борбу свог народа и оно стање у којем се тај народ налазио, али и сасвим поуздане и чврсте оквире који су тај систем чинили европским и нову српску државу непосредно и у првом правом часу придруживали заједници европских држава и народа. Међутим, можда је успешној реализацији овог система допринела и чињеница што се народ Србије налазио крајем XVIII и почетком XIX века у таквом положају да се могао придружити осталим европским народима који су се тада развијали у знатно бољим условима.

За све време првог устанка у Србији није донет један основни закон на којем би

се засновало државно уређење који би, другим речима, имао значење једног уставног акта. Један акт о државном систему, о организацији власти и о дужностима и правима грађана није донет, у облику устава није донет иако је од почетка до краја устанка постојала и деловала народна скупштина, која је имала прерогативе да изврши доношење таквог акта. Ипак, органи врховне власти у устаничкој Србији — Народна скупштина, Правитељствујушчи совјет и врховни вожд — донели су у току устанка низ крупних одлука или законских одредби које су, у ствари, имале значај устава или бар појединих одредаба, сукцесивно доношених са тим значењем. Ако се узме у обзир чињеница да се српска држава конституисала у условима револуције и устаничких борби, несумњиво је да ове уставне одредбе, које су повремено декларисане, имају већи значај него што се на први поглед може оценити. Поред тога, треба узети у обзир да први српски устанак припада епохи у којој су, ако се изузме случај Енглеске, тек били донети први уставни, и то у земљама које су доживљавале велике револуционарне преображаје — у Сједињеним Америчким Државама и у Француској. Шири покрети који су имали за циљ доношење устава јавиће се у Европи, у низу држава и народа, тек после 1815. године, а то ће наћи свој непосредни одјек и у Србији Милоша Обреновића.

Систем државног уређења устаничке Србије био је, уза све ове чињенице, такав да се не може говорити, сем кад су поједине појаве или поједини инциденти у питању, о анархичном стању једне револуције која споро иде своје исходу и једне побуњене раје која је устанком изазвала вртлог догађаја и у њему више не може да се снађе. Супротно томе, тај систем добија јасне контуре готово на почетку, временом се развија и на крају на одређен начин сасвим учвршћује, а што је, такође, значајно, у основама тога система стоји низ законских аката и одредаба који, због тога што имају такву функцију, добијају и такво значење.

У устаничкој Србији постојала је и деловала само једна институција о организацији врховне власти, о којој током устанка, да би она била уведена и да би деловала, нису доношене никакве посебне одредбе. О њеном раду, као о чињеници с којом се већ располаже, могле су бити доношене одредбе које су је само утврђивале као већ затечен и готов факт. То је била Народна скупштина која је несумњиво затечена и преузета из предустаничког вре-

мена и чије деловање никада нико није оспорио. То је, пре свега, последица ранијег унутрашњег политичког развитака у српском народу, у којем је представнички начин решавања заједничких послова био већ уведен и постао чврста и ненарушава традиција. Да Народна скупштина и у току првог устанка одигра велику улогу као највиши орган власти у којем се окупљају народни представници и доносе највише одлуке о рату и миру, о уређењу државе и о најважнијим текућим проблемима унутрашње политике, без сумње је одиграла улогу и чињеница што су и припреме за устанак, и почетак устаничких борби и прво конституисање власти, обављени на заседањима народних скупштина: народне скупштине су разматрале положај српског народа у условима појачаног дахијског терора, затим су расправљале о могућностима и неминовности отпора и, кад је устанак избио, од одлука Скупштине зависило је избор вође устанка, завођење Правитељствујућег совјета, као и све касније реорганизације врховне власти.

Као што ни сама институција Народне скупштине није уведена и заснована посебним уставним актом, исто тако не постоје ни посебне одредбе које би одређивале сасвим и делокруг скупштине. Скупштина је могла бити сазвана иницијативом врховног војводе или народних првака, али је временом уведено да се скупштина одржава редовно, почетком сваке године, обично о Малом Божићу. У једном Карађорђевој позиви скупштина се назива „опште собрание свију старешина државе наше.“⁽²¹⁾ Скупштину нису сачињавали народни представници изабрани изборним системом, него народне старешине, понајвише војводе, затим представници нахијске и локалне власти, угледнији представници свештенства, јаки трговци као и други утицајни људи. Скупштине су одређивале спољну политику Србије, пре свега однос према Порти, и организовале посланства која ће заступати српске интересе у иностранству, на њима су прихватани и глобални ратни планови за наступајућу ратну годину, које су посебно припремали и разрађивали велике војводе у заједници са врховним вождом, образујући на тај начин неку врсту врховног ратног савета као посебног органа скупштине. Поред тога, скупштине су решавале и о државним финансијама Србије: то су питања разрезивања и прикупљања пореза, државних издатака, финансирања војних потреба и контрола над радом финансијских органа. Скупштине су могле играти улогу врховног судског органа, који је, пре свега, решавао међусобне сукобе

или индивидуалне деликте устаничких старешина. До сада је, међутим, најмање истацано да је скупштина имала и одређене уставотворне и законодавне прерогативе. Пре свега у њој су разматрани концепти стварања и развитака државног система Србије и у њој су донешене одлуке о појединим органима и институцијама врховне власти, о садржини, делокругу и надлежности тих органа и институција, од институције Врховног војводе до Правитељствујућег совјета као органа власти.

Прва одлука која има уставни карактер, тј. одређује један од елемената државног система и уређења Србије, несумњиво је она коју је донела Народна скупштина у Орашцу, 2. фебруара 1804. године, кад је Карађорђе изабран за врховног вођу устаника. „И тако се Кара-Ђорђе прими старјешинства, и почевши одмах господарски судити и заповиједати, и мјесто пријетње из пиштоља гађати, огласи старјешинство своје по свој Србији“, каже Вук Караџић, који је, одмах после тога, овај свој исказ ограничио другим: да су кнезови и остали поглавари изабрали и поставили Карађорђа „као готово да им буде слуга“. „У сваком случају“, закључује Драг. Јовановић, „чињеница је да Карађорђа као врховну власт у почетку устанка нису признавале све старешине у свима крајевима; углавном су га у то време — можда и то нерадо — признавале само као врховног војног команданта.“⁽²²⁾ Успоставило се, као најраспрострањеније, мишљење, које је нарочито утврдио Стојан Новаковић у свом делу *Уставно питање и закони Карађорђевога времена*, да је Карађорђе снагом своје личности, а пре свега својим војничким способностима, искористио ову одлуку и током времена се наметао Србији као њен стварни господар, врховни вожд. Ове концепције могу се оспорити свођењем улоге и деловања, као и стварних намера устаничких старешина, који су се супротстављали Карађорђу, на праву меру. Оне се затим могу оспорити и извесним идејама у српским схватањима државе и врховне власти у њој које су испољене, у политичкој пракси, већ на завршетку XVIII века. Ове концепције су својом целином неодрживе и због тога што се ничим не може доказати да је Карађорђе своју врховну власт успоставио у борби против старешина, јер му она ни у једном тренутку није сасвим озбиљно оспорена. На овом месту најважније је закључити да је власт врховног војводе потекла из „народног збора и договора, народне скупштине онога доба као јединог и правог извора власти“. Другим речима, одлуком скупштине у Орашцу

установљен је један од најважнијих елемената будућег уређења Србије као војно-демократске монархије. Да је ова одлука имала уставни карактер показује чињеница што је она касније обновљена у контексту других одлука сличног карактера, с тим што је тим накнадним одлукама институција врховног војводе не само утврђивана него и тумачена оним прерогативама које су јој давале.

Према оном што смо сада навели, Србија је ушла у устанак и у бурни процес изградње свог државног система са два институцијама, Народном скупштином и врховним војводом, које ће у њој остати до краја устанка и до слома устаничке Србије. Обе ове институције имале су традиционални карактер, с том разликом што деловање Народне скупштине код Срба готово да није постојало од средњег века до устанка, док се о институцији српског владара чувала идеја, а напори да се она обнови понављани су у разним временима, приликама и ситуацијама на разне начине. Иако је, према тврђењу неколико истакнутих историчара, од Вука Караџића²³⁾ до Слободана Јовановића²⁴⁾ и Драг. Јовановића²⁵⁾, устанак избио упоредо у разним деловима Србије под вођством тамошњих старешина, тако да је до јединства Србије дошло услед борбе против заједничког непријатеља и након унутрашњих сукоба између Карађорђа и старешина, унутрашња радња устаника, нарочито она о којој сведоче народне скупштине, показује јединство настојања да се за устаничку Србију, као целину, донесу уредбе и закони, који ће значити завођење нове, српске власти, у ствари изградњу државног система са потребним органима власти. Може се одмах нагласити да је упоредо са изградњом и формулисањем врховних органа власти долазило и до стварања оних институција, административних, судских и финансијских, које ће значити учвршћење власти у народу и уношење у народ осећања сигурности, које се стиче и поседује у организованој држави, која је створила инструменте заштите и безбедности својих становника. Тако је већ на скупштини у Остружници, одржаној крајем априла и почетком маја прве устаничке године, поред осталог, донета и одлука да се по главним местима ослобођене Србије изаберу судије. Може се рећи да је то био први акт устаничких власти, у ствари Народне скупштине која је одлучила о судбини земље, да се успоставе органи власти у самом народу и да се тај народ оном институцијом коју је он сматрао најпотребнијом ради сопственог осећања безбедности веже за нову државу која је ницала из

борбе. О томе посебно сведочи тзв. Закон Проте Матеје Ненадовића, састављен непосредно после скупштине у Остружници и саопштен народу на скупштини ваљевске нахије на Рељином пољу у мају 1804. године. Прота Матеја Ненадовић је очевидно настојао да као писмен човек, упознат са извесним изворима права, чији су се текстови у посебним редакцијама налазили у поседу народа, по манастирским ризницама, донесе неке одређене законе о успостављању судске власти и о завођењу нове врсте кривичног законодавства.²⁶⁾ Прота Матеја сведочи да је он те прописе саставио, пре свега, на основу Крмчије, поред тога што је „читао законе Јустинијанове и Мојсејеву строгост над Јеврејима“. У својим *Кратким запискама* Прота Матеја још саопштава да је након читања његовог закона скупштина повикала нека се народу суди према чистој савести судија „и по обичају нашем, а што баш не могу нека нам на Врачар шаљу“. Остала су спорна питања о територијалном важењу и о временском трајању закона Проте Матеје Ненадовића. Преовлађују мишљења да је овај закон пре свега важио за Ваљевску нахију и да је могао трајати до доношења Карађорђевог закона. Та питања, чини се, у овом случају нису битна, јер су законски прописи које је дао Прота Матеја искључиво из домена кривичног законодавства који су у почетку могли бити примењивани и на једној ограниченој територији у складу с њеним дотадашњим писаним или обичајним законодавством, а могли су бити донети с обзиром на евентуалну чињеницу да ти закони нису одударали од законодавне праксе која је важила и у другим крајевима Србије. Овде је, међутим, најзначајнија чињеница што се претпостављало постојање једне више судске институције, која ће прихватати случајеве другог призива, а чији ће се делокруг протезати на целу Србију. Овај податак показује да се у Србији већ почело са праксом, или је бар за то била потпуно сазрела идеја о стварању једне врховне судске институције за целу ослобођену земљу.

Да се државни систем Србије почео обликовати већ у 1804. години показују оне мере којима се ишло за тим да се среди финансијско стање и да се створи државни буџет. Већ током 1804. године и почетком 1805, спроведено је прикупљање харача, вероватно на исти начин како је прикупљан харач у турско време. Али, оног момента кад је новац прикупљен, ова заједничка народна средства схваћена су као основа државних финансија, створена од пореза, којима се подмирују потребе већ

образоване српске државе. Тим новцем је располагала Народна скупштина, која је одржана у Пећанима од 17. априла до 3. маја 1805. године, а стварни смисао новонастале ситуације одредио је, према речима Проте Матеје, сам Карађорђе: „... и на пролеће учинимо скупштину у Пећане више Остружнице, у једној пољаници окруженој све шумом, и чувамо страже, да не би Турци на Београда ударили. Онда простремо једно јапунце црвено, и бројимо новце арачке и пореске, од сваке нахије донешене. Околу седе све старешине и Карађорђе. А кад се накупи на јапунцету велика громила новаца, дуката и бели, онда Карађорђе рече: „Ето, којекуде, је ли ово право оволике силне новце давати Турцима, да нас боље туку, или је боље за ове овакве новце куповати џебану, па ми да Турке бијемо?“⁽²⁷⁾

Да је новац прикупљен као харач узет за основу стварања државног буџета, пре свега, показује чињеница што је он расподељен сасвим у зависности од потреба устаничке Србије. Томе као доказ може послужити чињеница што су сређени сви рачуни „о томе што је потрошено откад је покренут устанак“. „О свим овим трошковима на скупштини је написан рачун који су потписали сви кнезови, војводе и свештеници који су били на скупштини.“⁽²⁸⁾ На тај начин, истовремено кад и буџет, појавио се и завршни рачун, назван *шпецификација*, тако да се може слободно рећи да је тиме успостављена финансијска радња у обновљеној српској држави.

Све ово показује да је устаничка Србија, нарочито након боја на Иванковцу и заузећа Карановца, Пожеге и Ужица, доспела у такву ситуацију да се морало радити на доградњи и усавршавању њеног државног система. Због тога се сва тумачења да је до оснивања Правитељствујушћег совјета дошло на основу руске сугестије или према идејама које је у Србију донео Божидар Грујовић треба потиснути и дати им другостепени значај. Бар кад је у питању успостављање судства и судске мреже и завођење реда и рачуна у државним финансијама, дотадашње искуство је говорило да се у Србији мора формирати орган који ће на централизован начин управљати тим пословима за целу Србију. Због тога не треба дати сувише велику тежину ни оним интерпретацијама према којима су устаничке старешине прихватиле идеју о оснивању Совјета у намери да се том институцијом ограниче Карађорђева власт. О томе уз пут сведочи и Прота Матеја Ненадовић, који је, ослањајући се на

ауторитет свога стрица Јакова, поред осталог био један од иницијатора Совјета. Говорећи о припремама за Народну скупштину у Боговађи, Прота Матеја каже да је ту требало изабрати „људе за Синод“ и додаје: „Дозовемо ваљевскога владику Антима, који ће на светој тајни Карађорђија помазати својим миром, Божа је спремио једно слово (беседу), врло возбудително за слободу и трогателно (дирљиво), које ће се очитати у цркви при помазанију Карађорђа, и што је његова дужност и што на заклетви на себе прима; друго пак слово народу и војницима на пољу, што је сав народ дужан...“⁽²⁹⁾ Да Совјет није основан као противтежа Карађорђевој власти или због тога да би се остварила једна идеја која је донета са стране, показује и начин на који су изабрани први совјетници, као и састав Совјета који је почео да дела у Вољавчи, а затим у Смедереву. Совјет су начинили представници 12 нахија, изабраних на нахијским скупштинама. Међу совјетнике нису ушли најутицајније српске старешине, него угледни људи из народа. Бар у почетку, ингеренције Совјета биле су, пре свега, судске и финансијске.

О свему овоме на првом месту смо упознати из мемоарских списа Вука Караџића и, нарочито, Проте Матеје Ненадовића. Њихова сведочења, која су касније посматрана у светлости њиховог страначког или династичког држања, или од којих се доцније захтевало више изричитих изјава него што су она могла дати, послужила су различитим интерпретацијама, у којима се нису истакли ни наши најугледнији правни историчари. Суд Слободана Јовановића је у многоме погрешан, а судови оних који су се касније потрудили да се с Јовановићевим мишљењем потпуно разиђу у суштини се подударују с његовом оценом. Међутим, већ су савремени страни извештачи, који су посматрали догађаје у Србији са аустријске границе тачно запазили да се у Србији током лета 1805. године припремала уставна промена која је водила административној подели Србије на 12 нахија, чије ће старешине и врховни командант заједнички одлучивати о свему што се тиче управљања земљом. У једној вести од 28. јуна 1805. поред осталог је речено да Карађорђе добије „суверену власт са титулом господара, док 12 обласних старешина сачињавају са њим владу.“⁽³⁰⁾ Са овим вестима, којима се само предвиђало оно што ће у Србији бити уведено, потпуно су сагласне и прве одлуке Совјета из октобра 1805. године, у којима се ближе говори о односима Карађорђа и Совјета, који

су успостављени тако да они између заседања скупштине сарађују као носиоци власти, коју међусобно деле; поред тога, Совјет ће на својим првим седницама донети и низ одлука законског карактера о завођењу реда, успостављању трговине, осигурању личне и имовинске безбедности, о функционисању државних финансија и пореског система, о успостављању судства и сопствених судских прерогатива.³¹⁾

Овај државни систем, који се развијао у складу с развитком ратних догађаја, а према одлукама народних скупштина, од Скупштине у Орашцу до Скупштине у Борку, још једном је, само овог пута много темељитије и пажљивије, разгледан на Скупштини у Смедереву и за извесно време снажно утврђен и истакнут. У најважније одлуке Смедеревске скупштине, пре свега, треба убројити акт, који има уставно значење, о коначном успостављању и одређивању прерогатива Правитељствујућег совјета. Али, та одлука је носила собом и низ других које су биле битно значајне за учвршћење државног система ослобођене Србије.

Поставши поново, у новембру 1805. године, српска престоница, Смедерево је постало и место где је након великих победа на ратном пољу донесен низ одлука о даљем развитку државног система ослобођене Србије. Све ове одлуке донете су у знаку прве од њих: да се Порти више не плаћа никакав данак.³²⁾ Одлуке Смедеревске скупштине ишле су у неколико правца. Пре свега су, унеколико, разрађени финансијски систем и пореско уређење. Опорезовано је целокупно становништво и тачно је предвиђена сума коју тим порезом треба реализовати, а та сума, која је износила 500.000 гроша, предвиђена је за повећање и издржавање војног потенцијала. Затим су и донете прве одлуке из домена војног законодавства. У ствари, учињен је први корак у циљу стварања регуларне војске; сви војни послови подвргнути су неограниченој Карађорђевој власти; издржавање војника пало је на терет за то нарочито одређених општина, којима је тачно прописано шта све спада у војничко снабдевање; заведена је чврста дисциплина и одређен међусобни однос између војника и њихових старешина.³³⁾

Као што је наведено, већ пре Смедеревске скупштине, док је заседао у манастиру Вољавчи, Совјет је донео низ законских одлука из разних подручја јавног живота и приватноправних односа. Ове одлуке биле су често веома значајне: њима је, на пример, утврђена основа државног

фиска у продаји непокретне имовине, преостале од Турака, и у успостављању десетка за целокупно становништво, као и у завођењу низа такса, као што су таксе за трговину, царинске таксе, скеларина, путарина, млинарина и остале. Поред тога, Совјет је на себе преузео, посебном одлуком, прерогативе врховног народног суда, тј. суда вишег призива и оног који је једино надлежан да изриче смртне казне. Најзад, Совјет је на себе преузео и улогу неке врсте народног представништва, где ће допирати народне жеље о систему управљања и о мерама да се унапреди оно што се може постићи. Због свега овога сасвим је разумљиво што је, као што је поменуто, на Смедеревској скупштини донесен акт, који има значење уставног прописа, о коначном завођењу и успостављању Правитељствујућег совјета као „врховне власти правленија“.³⁴⁾ Овим актом су, с једне стране, утврђене прерогативе Совјета, а с друге стране је прецизирана обавеза свих Срба, без обзира на положај и звање, да се покоравају његовим одлукама. У сваком случају, овим актом власт Совјета не само што није укинута, него је и доста одређено утврђена.³⁵⁾ Састављен од представника свих нахија, с једним секретаром и председником на челу, Совјет је био надлежан да, као носилац врховне власти, издаје заповести следеће садржине: заповести које се односе на управно уређење Србије у целини; одредбе о организацији државних финансија, пореског система и државних прихода уопште, све то у зависности од права Совјета да руководи државном благајном и ствара буџет, као и од његове дужности да снабдева војску и државну управу свим оним што им је потребно; постављења народних функционера, која имају значај коначног избора и потврде оних које је сам за своје старешине изабрао; уредбе за градове, у ствари, постављање градских власти и одређивање њихових надлежности. И овом приликом је утврђено да Правитељствујући совјет има надлежност „вилајетског суда“, тј. врховног народног суда који заседа у Смедереву.³⁶⁾

Колико је овим уставним актом допринето изградњи и усавршавању државног система ослобођене Србије, није потребно посебно истицати.³⁷⁾ Контуре тог система постале су овим много јасније. Пре свега, у усавршавању државног апарата и у разграђивању домена његове надлежности отишло се, непуне две године након избијања устанка, крупан корак унапред.³⁸⁾ Деловање државе и њених органа постало је сад присутније, очевидније и ефикасније у

многим областима јавног и приватног живота. Држава је преузимала контролу, јачала својим апаратом и постајала све више способна да руководи једним народом који се још увек налазио у борби за своје ослобођење. У овом тренутку, тј. крајем 1805. године, Србија је у изградњи свог државног система и у унутрашњој подели појединих подручја надлежности и деловања достигла следећи степен: Србија је тада имала три институције које су између себе делиле врховну власт у земљи: Народну скупштину, Правитељствујушчи совјет и врховног војда. Институција Народне скупштине и функција врховног војда јавиле су се као неминовност, из самог тока догађаја, готово саме од себе, са снажним ослоном у традиционалном, политичком и друштвеном развоју Срба. Одређујући развој догађаја који су водили ослобођењу Србије и повлачењу основне линије у њеној унутрашњој изградњи, Скупштина се јавила у предустаничким данима, преузела је ствари у своје руке и наставила да делује као највише представничко тело.³⁹⁾ Како је њен сазив, међутим, трајао само привремено, развој догађаја је налагао образовање институције, такође састављене од народних представника, која ће бити не само стална у свом раду него и својим саставом и величином довољно оперативна и ефикасна. Коначна одлука о конституисању и одређивању прерогатива Правитељствујушчег совјета, која је донета на Смедеревској скупштини у новембру 1805. године, можда најбоље утврђује овај однос између Скупштине, с једне, и Совјета, с друге стране.⁴⁰⁾ Ако се узму у обзир она свакидашња настојања и ситније људске тежње, које се не морају схватити битнијим историјским компонентама, Совјет није настао као институција која би била противтежа Карађорђевој власти, смишљена у главама великих војвода, као што се најчешће наглашавало. Он је, у ствари, поникао као орган скупштине који нема само извршну власт него су на њега, због само повременог сазивања скупштине и опште неразвијености система власти, пренете и врховне судске и мање законодавне ингеренције. Установа врховног војда, утврђена традиционалним напорима српског народа у том смислу, заједничком потребом свих оних који су се укључили у устанак и снагом Карађорђевој личности, почивала је на ингеренцијама врховног војног команданта и његовим диктаторским овлашћењима која су му давале само потребе рата и револуције. У србијанској средини, која је политички била на особит начин знатно развијена, и

која је стајала под пажњом целокупне српске јавности, дубоко заинтересоване за исход устанка. Ова Карађорђевој диктаторска овлашћења нису могла водити путем стварања тираније као облика владавине: чини се да је Карађорђе, у том погледу, био више контролисан и сузбијан него што то показују извесни његови ефектни наступи, као што се и он, без сумње, у одређеној мери уздржавао да у обликовању своје власти бар трајно не пређе границе према Скупштини, Совјету, истакнутим првацима као целини и народу. Али, можда је баш ова чињеница постепено водила стварању монархијске место тиранске власти у Србији, дакле такве власти у којој би врховни поглавар државе имао веома широке, али утврђене прерогативе и обавезу да сарађује са осталим носиоцима и представницима власти. А то је свакако и његову власт постепено на поуздан начин утврђивало. Оваквом систему изградње власти задавала су тешкоће, пре свега, ратни услови и неискључиво и невештина једне средине која је до тада била конституисана на доста упрошћеним, патријархалним и самоуправним односима. То је водило неспоразумима у том смислу што многе области у којима су поједини носиоци власти морали имати претежан утицај нису биле јасно разграничене, што сам апарат није био довољно разгранат, утврђен и ефикасан и што сама власт још увек није могла имати довољно ауторитета. Али, ако се присуство ових појава схвати неминовним, готово изненађује чињеница да је државни систем Србије до краја 1805. године достигао такав степен развоја: законодавна власт, кад су у питању најважније норме, налазила се у рукама Народне скупштине, а кад су у питању текуће законске одредбе — Правитељствујушчег совјета; Карађорђе је имао право учешћа у законодавном раду доношењем наређења или контролом законских одредби првенствено у складу са развојем ратних догађаја; организација судства, полиције и градских управа спадала је у надлежност Совјета који је истовремено имао и функцију суда највишег и последњег призива; уређене су државне финансије на основама доста ефикасног финансијског система: расходе је контролисала и буџет прихватала Народна скупштина, а финансијама је управљао Правитељствујушчи совјет; надлежност над војском делили су Народна скупштина, која је доносила опште прописе и утврђивала ратне планове, мала скупштина војвода, која је представљала војно-оперативни орган Народне скупштине, Правитељствујушчи сов-

жет који се бринуо око стварања војног потенцијала и око његовог снабдевања и, најзад, сам Карађорђе, који је као врховни вожд могао у војним потребама доносити одлуке бар за тренутак независно од ових институција; уз све могуће неспоразуме, ово је морало водити и постепеном претварању стајаће и народне српске војске у регуларну војску, што је већ јасно нагвештено на Смедеревској скупштини, а што ће се у потпуности остварити до краја 1808. године. Чини се да је у Србији најтеже и најспорије ишло са организовањем локалних органа власти, с једне стране због тога што су ти органи били традиционално утврђени, па су се тешко мењали у складу с новим потребама, и што су они били уздржани, угрожени, а добрим делом и сасвим оспорени од стране оних који се у првом устанку нису јавили као последица развитка државног система него као почетна ратна и револуционарна појава — од стране великих војвода.

Није случајно што у српском државном систему од краја 1805. до 1807. године нема великих промена. До највећих промена дошло је после великих почетних успеха, крунисаних битком на Иванковцу и раскидом са Турским Царством. После тога ће доћи низ нових ратних успеха који су делимично били омогућени и дотадашњим развитком српског државног система. Од 1807. године, од српског ослобођења Београда и уласка у заједничко ратовање са Русијом против Турске, настаће нова фаза која ће садржавати многе битне промене у спољашњем положају Србије и у њеном унутрашњем развоју, тако да ће се то морати одразити и на процесу развитка њеног државног система.

Одбацивање Ичковог мира и улазак Србије у савезу с Русијом у рат против Турске, довели су цео државни систем, до тада изграђиван, у фазу велике кризе. Не знајући за склапање Тилзитског мира, Карађорђе је 28. јуна 1807. године пристао на тзв. Паулучијеву конвенцију, према којој је требало да Србија доспе под заштиту руског цара и од њега добије способног „земље управитеља“ који би, у име руског цара, дао народу „конституцију“, и у Србији увео ред, пре свега постављањем војних и грађанских чиновника као намесник руског цара. Карађорђе је избегао да Јеремија Гагић, који га је потписао, стави уз потпис и његов печат, чиме је себи створио макар и мале могућности да избегава одредбе поменуте конвенције. Зачуђују ин-терпретације неких наших историчара, а поготову тумачење Ст. Новаковића, „да је

Карађорђе под утицајем тих прилика преко воље потписао конвенцију с Паулучијем, разумевајући добро да је она против његове личне власти“.⁴¹⁾

Стигавши у Београд, К. К. Родофиникин је, пре свега, приступио остварењу плана „да се Србија претвори у заштитну област Руског царства“, и то стварањем и извршењем „конституције“, наведене у конвенцији маркиза Паулучија.⁴²⁾ У том циљу он је извршио велике припреме, јер је за промену већ створеног државног система Србије требало придобити бар већину српских старешина и при томе рачунати на отпор српског народа, који је и даље био слепо одан своме војду, чија се власт „може упоредити само са ауторитетом каквог азијског суверена, који осим своје воље никаквог другог закона не познаје“.⁴³⁾ Тако је настало Родофиникиново *Основаније Правитељства Сербскога*, које је Карађорђе потврдио својим печатом 20. августа 1807. године. Према овом уставном акту, врховну власт у ослобођеној Србији добија Правитељствујушчи сенат који се састоји од три врсте чланова: од војвода, који добијају титулу *сијателни вожди*, од дотадашњих чланова Совјета, који добијају назив *превасходни сенатори* и од *совјетника сената*, тј. од изабраних представника нахије. Прве две категорије сенатора постају доживотни совјетници и улазе у ред племства; „совјетници сената постају доживотни и прелазе у племство једино у случају ако буду три пута изабрани за чланове сената. Сенату председава кнез, који добија титулу *свјатљејши кнез*. Он има право на три гласа у Сенату, затим право одликовања и помиловања. Нико не може бити, ако је члан Сената, искључен из те части, без сагласности кнеза и Сената. Овај уставни нацрт предвиђао је још завођење нахијске управе и усавршавање војног уређења. О руским интеграцијама у Србији нема посебно речи, али се оне претпостављају самим тим што је овај акт, на којем је требало да се заснива уређење Србије, требало да добије своју потврду од стране руског цара.

Из свега овог јасно се види да је овај Родофиникинов уставни нацрт о уређењу врховне власти у Србији имао привремену намену. Он је сасвим неразрађен, и у њему нема ни онолико одредаба о разним подручјима државне власти колико има у дотадашњим српским одлукама којима се може приписати извештан уставни карактер. Родофиникин је очевидно имао циљ да му то буде први потез којим ће онемогућити Карађорђа у његовом престижу, до краја огра-

ничити и сузбити његову врховну власт, а насупротив њему уздићи три слоја народних старешина. У овом осветљењу треба разумети и његов предлог завођења феудалних односа у Србији. То ће, надао се, још више приближити похлепне српске старешине његовим намерама, а кад се овај уставни нацрт оствари, они ће деловати против Карађорђа као самосталан чинилац, снажан, тим пре што је многобројан и на три начина сопственим интересима везан за ново уређење Србије. Стварање три слоја совјетника довешће и до компликованих односа међу њима самим, у ствари — до појаве сложенијег друштвеног и политичког система у Србији, у којем ће Карађорђе још теже наћи своје место.

Родофиникиново *Основаније* никада није ступило на снагу, јер га руски цар, због међународне ситуације, а нарочито због противљења Аустрије, никад није ни потврдио. И поред тога је, међутим, претпостављано, и то са сигурношћу, да је Родофиникину пошло за руком да се извесне одредбе *Основанија* спроведу у живот. То се, према мишљењу Драг. Јанковића, пре свега, односи на премештање Совјета из Смедерева у Београд, иако је то учињено пре Родофиникиновог доласка у нову српску престоницу.⁴⁴⁾ У вези са *Основанијем* је и подела Србије на дванаест дистрикта (нахија), мада је та подела већ раније била спроведена, па и сам састав Совјета је, приликом његовог конституисања, био према тој подели одређен. На исти начин он посматра и одлуку да се у Београду и у већим варошима поставе градски поглавари а по селима кнезови, иако је о свему томе било већ речи, ако не пре, а оно поуздано на Смедеревској скупштини. Новином, која је последица Родофиникиновог утицаја, Јанковић сматра и *конскрипцију*, тј. попис становништва ради опште регрутације, мада ова одлука заузима своје логично место у редоследу оних које се односе на стварање устаничке војске и њен постепени преображај од стајаће и народне до регуларне војске, о чему су такође донете сасвим одређене мере на Смедеревској скупштини 1805. године.

Оваква тврђења, која нису нимало нова, јер је њих заступао и Стојан Новаковић, настала су сасвим непосредно на основу белешке Ивана Југовића да је до оваквих одлука Народне скупштине, која је заседала у Београду у новембру и децембру 1807. године, пре свега дошло *чрез Родофиникиново упуствованије*. Међутим, најнепосреднији трагови Родофиникиновог *Основанија* налазе се у последњим тачкама скуп-

штинских одлука: да се на Србију примени уређење Влашке и Молдавије и „да се земља руској заштити подвргне“, поред тога, „Претседаније у Сенату буде поверено Карађорђу“.⁴⁵⁾ Од ових двеју клаузула, можда се друга може одмах елиминисати, јер се у одлукама Скупштине уопште не говори о Карађорђевим прерогативима, а одлука о томе да он председава Сенату не мора имати већи значај и доносити нешто ново, јер се она протеже и понавља већ од почетка рада Правитељствујушћег совјета. У суштини, прихватање руске заштите бар за тренутак, није значило и мењање оног државног система ослобођене Србије који је до тада створен. Тај систем се, ослобођењем Београда и његовим претварањем у српску престоницу, у ствари — усавршава, развија и употпуњује, и то у великој мери у складу са оном основом која је била постављена. Можда о томе најбоље сведочи Вук Караџић, који се тада налазио у Београду и који опширно говори о раду Правитељствујушћег совјета у новим условима, и то на такав начин да се у томе раду уочавају све промене у тадашњем државном систему Србије. У питању је широко унапређење судства, локалне управе, државних финансија, војног уређења, а нарочито подизање степена државне администрације у целини, о чему на посебно занимљив начин сведоче вести из стране штампе о ангажовању свих писмених људи за државне службе.

Све се ово одиграло у условима који за Србију нису били најповољнији. Србија није била обухваћена примирјем у Слобозији, тако да је она од нових турских ратних интервенција била сачувана тек посебним руским заузимањем. У условима тренутног и непоузданог примирја, Родофиникинов утицај је могао бити јачи, тим пре што је преовладавао општи утисак да је судбина Србије постала неодвојива од руске политике. Уза све то, међутим, преношењем српске престонице у Београд и поновним успостављањем апарата власти, дотадашњи државни систем Србије није теже оштећен него је, и више од тога, само дограђен, усавршен и утврђен. Захваљујући тој чињеници, као и околности да се преко најосетљивијег питања — ограничења Карађорђевог власти, прешло готово клизећи, Карађорђе је, заједно са свима онима који су му, према речима у руским актима, били слепо одани, могао дочекати још већа искушења и у њима државни систем Србије не само сачувати него и, још више, учврстити.

Родофиникиново *Основаније правитељства Сербског* и његово деловање против

Карађорђа и оног система власти који је до тада био остварен у Србији и због чега се он био повезао с низом противника врховног војводе, почев од митрополита Леонтија и београдских Грка до Миленка Стојковића и Петра Добрића, нису снажније уздрмали политичке односе у устаничкој Србији и онај државни систем који се на њима заснивао. Поред тога, чини се да је реорганизација у врховним органима власти и доградња државног система, који су извршени у јесен 1807. године захваљујући освајању Београда као српске престонице само још појачали и оснажили оно што се стварало током устанка, од афирмације Карађорђевог власти и све прецизнијег одређивања његових прерогатива до изградње појединих органа власти и до њиховог разграничења. Захваљујући само таквом односу ствари, Карађорђе се могао супротставити Родофиникиновим поступцима у јесен 1808. године, кад је овај на своју руку, а у дослуху с митрополитом Леонтијем и мањим делом устаничких првака, започео једну акцију, достојну крајњег подозрења, која се тичала међународног положаја и судбине Србије. Карађорђе је, у ствари, одговорио својим противницима учвршћењем сопствене власти. Тај потез он је извршио на тај начин што је све оно што се до тада радило на стварању државног Система у Србији завршио доношењем уставних одлука, које су се према претходним збивањима могле очекивати. Реч је о познатом Карађорђевог уставу, донетом на скупу устаничких првака у Тополи, код Карађорђа, крајем новембра 1808. године и потврђен на Скупштини у Београду почетком децембра исте године.

Да одлуке које су донете на састанку у Тополи имају значење уставног предлога, састављеног са циљем да буде потврђен на Народној скупштини у Београду, која је ускоро затим и одржана, показује сама њихова садржина. На првом месту, Карађорђе је поново потврђен „за врховног предводитеља и господара над Србијом“, али је овог пута утврђено да његова власт по мушкој линији постаје наследна. У овој одлуци дословце је речено да она треба да буде призната „и једним актом од Скупштине“. Даљом одлуком је утврђено да Карађорђе мора деловати „у споразуму и договору са Саветом народним“ (Правитељствујушчим совјетом).⁴⁶

Иако је даљи развитак устаничких збивања донео низ промена и критичних тренутака, положај Карађорђевог у Србији и према страним државама био је такав да се може сматрати како су, и у Србији и ван

ње, његов положај после 1808. године сматрали још више утврђеним него пре тога. Карађорђу је оспоравана његова политика, али био је веома мали број оних који су стварно оспоравали његову врховну власт. У подели надлежности између врховног војводе и Правитељствујушћег совјета долазило је и даље до неспоразума, али кад се ствари посматрају формално, тј. према сачуваним политичким актима устаничке Србије, јасно се види да су подручја деловања била јасније одељена него пре тога. О томе, на извештајан начин, сведочи и уставна промена у Србији из 1811. године, кад је измењен састав и карактер Правитељствујушћег совјета. То несумњиво сведочи да је Совјет до тада функционисао на основу, бар у извесној мери, утврђених прерогатива, да је Карађорђе с тим озбиљно рачунао и, најзад, поменуте године, дао карактер устаничке владе са попечитељствима која имају одређене ресоре. Најзад, што је можда најочигледније као сведочанство, одлуком у Тополи укинута је стара локална управа, и власт у нахијама добрим делом је препуштена истакнутим старешинама. Да је та одредба заиста донета са уставним значењем и да је, према томе, спроведена у дело, показује унутрашње стање у Србији и њеној локалној администрацији у последњим годинама устанка, као и одлуке донете у том смислу 1811. године, које су само продужетак онога што је одлучено у Тополи под крај 1808. године.

Као што је речено, договор у Тополи потврђен је 14. децембра 1808. године на Скупштини у Београду. Будући да је акт, који је донесен на овој скупштини, сачуван, и најповршније његово упоређење са садржином одлука у Тополи показује да се радило о истом послу, тј. да је један скуп одлука изнет, ради евентуалног ревидирања и допуне, на једном ширем форуму који може имати прерогативе уставотворног тела. Овим се побијају две сумње: дилема о томе да ли је у Београду у децембру 1808. године доиста одржана Народна скупштина, у што, на пример, Стојан Новаковић није веровао; и дилема око уставног значења и вредности акта донесеног у Тополи и коначно прихваћеног у Београду. Уосталом, и у самом уставном акту који је донесен у Београду изреком се каже да је он настао на основу договора у Тополи који је у Београду објављен. О томе, најзад, сведочи и форма једног и другог акта. Док акт донесен у Тополи, има доиста облик кратко прецизираних одлука, дотле акт потписан у Београду има облик свечаног декрета, са навођењем извора уставотворне

власти и одређених санкција. Тако је у акту донесеном у Београду, који се може сматрати коначном верзијом Карађорђевог устава, дословце наведено да „Господара Карађорђа Петровића и његово законо потомство за првог и верховног сербског предводитеља“ признају „Совјет народни, сви команданти, војводе, кнезови и сав народ.“ И у овом акту је наведено, само нешто прецизније, да ће Карађорђе све заповести издавати „преко Совјета народна и у договору са Совјетом народним“.⁴⁷⁾ И овде су наглашене прерогативе Совјета као врховног земаљског суда. И у овом акту је истакнуто да нахије добијају своје нове команданте, само је још додато да ће ови примити заповести непосредно од Правитељствујушћег совјета, или од Карађорђа преко Совјета, тако да је свако дужан покоравати се свом нахијском старешини.

„Уставни акт од 14.-ог децембра 1808. полази сасвим са противположене основе“, сматрао је Стојан Новаковић. „Њиме се све усредсређује у врховноме вођу: њиме се управо оснива у Србији права монархична власт с династијом Карађорђевог. Акт од 14 децембра установљава достојанство врховнога вођа наследно у Карађорђевој породици. Колико је та ствар била сазрела при крају 1808. године, види се по преписци К. К. Родофиникина с кнезом А. А. Прозоровским из тог времена у којој К. К. Родофиникин отворено признаје да се Карађорђе не може ни заменити, ни обићи и да он мора бити глава нове српске државе... Актом од 14. децембра још се јасно укида кнежевска аутономија у каквом било облику, и место ње се уводи у Србији јединствена и апсолутна средишња власт с Правитељствујушћим Совјетом и државним поглаваром на челу. Акт је по том први акт модерне централистичке монархистичке уредбе.“⁴⁸⁾ Са своје стране, Драг. Јанковић је запазио да овај први српски уставни акт има карактеристичну форму. „Из говора Карађорђевих на Скупштини 1811. године јасно произилази да су 1808. између Карађорђа и Совјета измењене писмене обавезе у оном смислу и оног садржаја који је горе наведен. Ове писмене обавезе нису сачуване, али Карађорђе недвосмислено о њима говори („потврђено писмено от мене Совјету и старешинама пак мени таково утврђеније издато“). То се још потврђује тиме што је и доцнији уставни акт од 1811. године издат као двострани акт.“⁴⁹⁾

Поред наведеног, Ст. Новаковић је извршио упоређење између Родофиникиновог *Основанија* и Карађорђевог устава подву-

кавши да је први акт предвиђао „олигархијску републику“ а други „апсолутну, концентрисану монархију“. У том смислу Ст. Новаковић је још једном особито подвукао да је уставним актом из 1808. године укинута кнежевска аутономија, која је, „у многоме остварење давнашњих народних обичаја, била веома повољна самовољи војвода и кнежинских старешина.“⁵⁰⁾

Говорећи о овом питању, Драг. Јанковић је нагласио: „Крајем 1808, а регулисањем односа између Карађорђа и војвода, одлучено је да све старешине у нахији убудуће морају бити подчињене само своје војводи, а војводе су потчињене Карађорђу и само од њега примају наредбе. После 1808. војводе, и формално, именују кнезове у кнежини.“ Преко овог питања Ружица Гузина је прешла још површније. Ниподаштавајући целокупну радњу Србије у току устанка на стварању сопствене државности, она је само истакла: „у Карађорђевином *уставним* одредбама од 1808. године, нахијске старешине именују се од стране виших органа.“ Милован Ристић није изрекао самосталан суд него се повео за Стојаном Новаковићем. Занимљиво је да Мирослав Ђорђевић, који је доста опширно распривио Карађорђевог устав из 1808. године, није запазио овај проблем, или бар није нашао разлога да се на њему задржи. Он је тако поступио, иако је сасвим тачно нагласио: „што се тиче значаја нових уставних одредаба, оне су неспорно потврдиле јединство власти у Србији и њену независност.“⁵¹⁾

Да би се ово питање бар привело свом решењу, можда је целисходно сагледати наведене одлуке из 1808. године у светлости уставних промена из 1811. године. На Народној скупштини у јануару 1811. године Карађорђе је, пре свега, окривљавао старешине што не поштују уставни акт од 1808. године. Ово недвосмислено сведочи да је у Србији тај акт заиста узиман са значењем устава, и да су промене извршене у Тополи и Београду у новембру и децембру 1808. године сматране уставним променама. Да се тог устава у Србији, нарочито међу старешинама, није у потпуности држало, ствар је коју треба претпоставити у оквиру тадашњих српских прилика. Али, већ сама та чињеница показује да је акт из 1808. године имао тенденције да постане устав, да је он то у ствари и био. Поред тога, на Скупштини 1811. године војводе су добиле свој коначни статус указима (дипломама) које су потписивали Карађорђе и Правитељствујушчи совјет. Тиме је, у ствари завршен процес потискивања старих кнезова од стране устаничких војвода, који на себе

примају улогу локалних заповедника, бивају потврђени декретом и, према томе, постају нека врста државних функционера, локалних намесника које постављају органи врховне власти. То што је приведено крају 1811. године чини се да је уведено, али не и до краја утврђено уставним одлукама у Тополи и Београду. У Тополи је, наиме, одлучено да се „за главне нахијске старешине наменују и прогласе“ старешине „по њиховим признатим заслугама“. Одлуком Скупштине у Београду је утврђено да ће се заповести слати од врховног војвода и Совјета „на првог од Нахије команданата, који ће, после, примљену заповест на потчињене себи власнике издавати и од њих совершеније заповести изискивати.“⁵²) Ако се вести о регулисању положаја локалних органа власти из 1808. године упореде са онима из 1811. године, можда се сме констатовати да је одлуком договора у Тополи и Скупштине у Београду у ствари започет процес везивања устаничких старешина за њихова ужа подручја и њихово потчињавање органима врховне власти. Истовремено, тиме је започет и процес снажнијег потискивања старих кнезова и оних кнежинских аутономија које су они представљали. Другим речима, одлуке из 1808. године ишле су за тим да се свесно жртвује једна преживела институција и систем на њој заснован, тј. да се кнежинска самоуправа замени локалном управом, која ће бити део државне администрације, која ће dospети у зависност од виших органа власти и која ће те власти, ако не увек бирати, а оно сигурно потврђивати. Уочавањем таквог положаја старе кнежинске аутономије и њених носилаца отварао се простор за решење питања новог старешинског слоја који је наступао с локалистичким и сепаратистичким тенденцијама и тиме ометао изградњу српског државног система. Потискивањем и, делимично, укидањем кнежинске аутономије, с тим да се локална управа потчини органима централне власти, српски државни систем учвршћиван је у смислу извесног монархијског централизма. Учвршћењу таквог система доприносило је и постепено решавање питања новог старешинског слоја, који је обуздаван у његовом сепаратизму, а коме је, као противнакнада, давана руководећа улога у локалној управи, с тим да у тој функцији буде потчињен врховној централној власти. Овакво решење ствари је на изванредан начин у складу са насталим односима у Србији у току устанка, и оно је, према томе, разумљиво и за нас прихватљиво. Устанак избија као побуна на-

рода Београдског пашалука, којој се на чело ставља знатан број старешина који су само мањим делом потицали из ранијег кнежинског слоја. Како је устанак водио стварању државе и њеног система, све ове старешине нису могли остати потпуни господари у својим подручјима, него су се морали подвргнути извесној врховној централној власти, а они сами добити улогу административно-војног карактера. Та њихова улога могла се остварити, пре свега, на штету кнежинске аутономије и њених носилаца.

У непосредној вези са наведеним променама у врховним и локалним органима власти у устаничкој Србији стоји и завођење регуларне (редовне) војске, која се прикупља системом мобилизације, која, подвргнута егзерциру, постепено добија униформе, а издржава се на државни трошак, тј. из финансијских средстава остварених пореским приходима. Упоредо са стварањем државног система ишла је и војна реорганизација. Србија је почела устанак с народном револуционарном војском и са стајаћом војском момака и бећара. Постепено, ова војска је подвргнута извесним регулама, потчињавана дисциплини, прикупљана системом мобилизације и све више издржавана на рачун српског државног буџета. На народним скупштинама и другим скуповима, где су донесене крупне одлуке о успостављању и усавршавању државног система, одлучивало се и о увођењу корисних новина у српску војску, начин њеног прикупљања и издржавања, у основе војног законодавства и у низ питања која су се тичала наоружања, војне дисциплине итд. Такве одлуке, на пример, донесене су на Смедеревској скупштини у новембру 1805. године, значајне по великим новинама унетим у српски државни систем, кад је, поред осталог, закључено и да се харач употреби за војну спремност, да се број војника повећа по могућности на сто хиљада, да се за војнике приме и Срби изван Београдског пашалука, да се утврде и уреде шанчеви и обори и да се сви војни послови подвргну неограниченој Карађорђевој власти. Исто тако, приликом реорганизације рада Правитељствујућег совјета у јесен 1807. године, када је Београд коначно постао српска престоница, поред осталог је одлучено да се у војне сврхе попише целокупно становништво и да се за војника прогласи сваки Србин који је за то способан: „који су дејствително на оружје позвани да у напредак оружје носе.“⁵³) Све ово потврђује да је војна реорганизација, која је извршена крајем 1808. године, део

реорганизације целокупног српског државног система и у непосредној вези са њим.

Овај историјат стварања државног система устаничке Србије до завршетка 1808. године не би се могао у потпуности разумети без једног краћег осврта на тзв. Карађорђево закон. У питању је један доста фрагментарни текст сачуван у неколико преписа и неколико пута објављиван, за који се с правом претпоставља да представља неку врсту законског нацрта или плана, који никада није у целини или у дословном значењу те речи ступио на снагу. Ипак, то не умањује његову вредност документа за историју српске државности и државног система створеног у току првог устанка, јер за те области јавног живота вредности речитог документа имају и они акти који су у ствари само покушај и који нису могли бити у целини спроведени у пракси. Као што је већ наведено, постоји више претпоставки кад је овај закон могао бити састављен. Ми смо претпоставили да је он настао у непосредној вези са уставном реформом и са реорганизацијом српске војске крајем 1808. године. Та претпоставка је учињена због тога што је војна реформа из 1808. године најшире захватила у домен јавног живота и што је изискивала особите прописе. Војна реорганизација, која се протезала од система опште мобилизације на основу пописа становништва до војног егзерцира утврђеног посебним Правилником, многе је погађала и велики број људи лишавала њихових ранијих навика, начина живота, војног занимања итд. Завођење војне обавезе и егзерцира у једном ратничком народу који је то постао својевољно, значило је изванредан акт принудног карактера, који се морао заснивати на законским нормама и примени силе. Карађорђево закон највећим делом садржи прописе из подручја војног кривичног законодавства. То је чињеница која нас најубедљивије уверава да се сме претпоставити да је Карађорђево закон донет у вези и непосредно након извршених уставних промена, које су садржавале и војну реформу, у 1808. години. Уза све ово треба подсетити и на ситуацију у којој је наведена уставна промена извршена, као и на догађаје које је она могла изазвати. Србија се налазила пред новом ратном опасношћу, утолико већом што се, уставном променом из 1808. године, могао очекивати још већи сукоб с Родофиникином и русофилском странком и можда извесна изолованост Србије пред турском опасношћу. Војна реформа, која је пратила устав, значила је на изванредан начин концентрацију националних снага, а Карађорђево закон им је ту

концентрацију својим санкцијама обезбедио.

Због свега наведеног чини се да је Драг. Јанковић учинио сасвим сувишну замерку ранијим историчарима првог устанка који су више или мање инсистирали на страним узорима Карађорђевог закона. „Грађански историчари почев од Данила Медаковића и Стојана Новаковића, објављујући Карађорђево закон, одмах су истакли и питање његових извора, тј. питање који су страни закони и туђе средине служили као узор Карађорђевог закону (узгред буди речено: грађански историчари редовно се и радо задржавају на тражењу утицаја са стране, јер не виде или не желе да признају унутрашњу законитост развитка, саморазвитак појава у природи и у друштву). Они се, наиме, задржавају на тврђењу да је аустријска Војна граница са својим законима „узета за пример“. Свакако да се такви утицаји могу наћи у Карађорђевог закону, и да ће се наћи нарочито у погледу врста казни и војно-дисциплинских мера. Али, подвлачећи стварни утицај, ти исти историчари занемаривали су да истакну његову оригиналност у томе смислу што је настао у одређеним условима српског (а не аустријског) друштва, што је дошао да задовољи извесне сасвим одређене потребе управо српског друштва, да задовољи одређене интересе нове владајуће класе баш у Србији.“⁵⁴) Мислећи да ствар разматра на основама принципа историјског материјализма, који његова схватања чине прогресивним у односу на грађанске историчаре, Драг. Јанковић се оваквим концепцијама о „саморазвитку појава у природи и у друштву“ вратио међу Русоове и Херберове следбенике из епохе просвећености или романтизма. Археолози су показали да не постоји саморазвитак друштвених група ни у праисторијско време. За Србију која се налазила на аустријској граници и одакле је свакодневно примала утицаје, такав саморазвитак, нарочито када су у питању поједине области духовног стваралаштва као што је законодавство, то је потпуно немогуће. Србија је имала сопствени развитак на који је преношено много утицаја са стране, поготово од Срба у Аустрији, односно јужној Угарској, који су се у појединим областима јавног живота налазили на вишем степену развитка. У складу са својим потребама и могућностима, Србија је те утицаје, сасвим природно, прихватила у избору и прилагођавала их својим потребама. Нарочито зачуђује чињеница да Драг. Јанковић, као правни историчар, не зна да су се у модерној историји нарочито копирали прописи из области законодавства, по-

чев од устава па до кодекса грађанског законодавства. Ако су у каснијој историји Србије готово сви законски кодекси настали на основу страних права, почев од Наполеоновог кодекса и аустријског цивилног законодавства до Белгијског устава, како је могуће инсистирати на „саморазвитку појава“ у току првог устанка када су се српски правници дословце трудили да што више увиде и науче на страни и да то примене у својој држави. Ствари ће коначно dospети у свој природан положај, кад у извесној мери могу бити задовољене и све теорије о „саморазвитку појава“, кад се узме у обзир да су српски устаници, с Карађорђем на челу, учили војну и ратну вештину код Аустријанаца преко Саве и Дунава и у аустријској служби, у рату против Турака 1788—1791. године, ту вештину први пут применили и стекли прва стварна ратничка искуства. Трудећи се да подигну своју народну и стајаћу војску на ниво редовне војске, која ће се добијати средствима мобилизације и коју ће издржавати држава од пореских прихода, они су донели и војна правила, пре свега о егзерциру, која су била прилагођени превод граничарских војних правила. Већ је показано да су везу између војне границе и Србије у току устанка одржали и сачували многи пребези из аустријске војске који су се ставили у службу Карађорђу и њиховим војводама да им обучавају војску у модерној војној дисциплини и војној вештини. С њима су обнављана и знања о војничким регулама, у ствари — о свим оним прописима која су задржала у свакидашњи војнички живот пре свега обележен дисциплином и које је сваки војник или на себи или на свом другу више пута искусио. Писац Карађорђевог закона можда није ни морао имати у својим рукама текст аустријских војних закона који су се тицали граница да би сачинио оне параграфе који се тичу војног кривичног законодавства и који добрим делом сачињавају Карађорђев закон. Кратко речено, те одредбе су ушле у Карађорђев закон према непосредним потребама Србије након консолидовања њеног државног система, а према ономе чиме се располагало из аустријског војног кривичног законодавства које се односило на Границу.

О моменту настанка и о стварном карактеру војно-дисциплинских и војно-кривичних одредаба у Карађорђевог закону сведочи не само њихов број него и њихова садржина. Одредбе су разноврсне, тако да третирају низ деликата, од издаје и шпијунаже у корист непријатеља до ситнијих дисциплинских преступа. Што је посебно

значајно, најважније одредбе овог Закона говоре о односу војске према држави, њеном систему и борби народа против Турака. Најтежом смртном казном, уз претходно сакаћење и мучење на точку, биће погођен онај који шпијунира у корист Турака, баца оружје или бежи из борбе. Прецизиране су и извесне обавезе старешина које ће бити кажњене ако пуштају војнике кући или им отимају ратни плен. Војници се кажњавају батинањем или шибама у случају пљачкања Срба, необављене стражарске дужности, расипања муниције или избацавања пушака. Ако се ове одредбе размотре у целини, постаје сасвим очевидно да се без њиховог доношења не може замислити ни доношење одлука о увођењу регуларне војске, системом мобилизације, војним егзерциром итд. Овде није само у питању обезбеђење потребних санкција у корист војне дисциплине и против кривичних поступака војника, — овде је у питању и разрађивање извесних уставних норми, обнародованих до краја 1808. године, у домену војне службе, ратовања и војничке одговорности.

За ближе сагледавање врсте и карактера тадашњег српског законодавства, као и за уочавање извесних особености српског државног система које су с тим законодавством биле одређене, посебно су занимљиве оне одредбе у Карађорђевог закону које су настале у оквирима грађанског и кривичног права. Устаничка Србија није имала довољно ни државне ни друштвене праксе да би се у њој могле јавити побуде да се дође до разрађеног грађанског и кривичног законодавства, као што за ту разраду није било довољно ни могућности у људима ни прилике у времену, кад су се догађаји један за другим брзо смењивали, а унутрашњи односи се, готово исто тако брзо, мењали. Судска пракса, која је и без овог законодавства између 1804. и 1808. године већ била остварена, несумњиво се обављала на основама обичајног права, или од случаја до случаја, према нахођењу.⁵⁵) Поред тога, ратне прилике саме собом су наметале један општи закон и, још више, санкције против прекршитеља. У Карађорђевог закону се, пре свега, говори о регулисању оних појава које је устанак, уз нову државну и друштвену праксу, чинио најочевиднијим. Због тога је закон нарочито устајао против повреде јавног и приватног морала, до чега је у устанку без сумње долазило. У питању су прекршаји против брака, затим убиства ванбрачне деце и, нарочито, отмице девојака. Поред тога, закон предвиђа казне против убиства, крађе и хајдучије, а то су све биле појаве које су се умножавале у позадини устаничких шанчева и у условима ка-

да је у побуњеном народу, кад су се уз херојства јављали и ниски инстинкти, било веома тешко одржати потпуну законитост и ред. У питању су следећи чланови Карађорђевог закона:

„18. Који би убио човека својевољно, а онај није на њега пређе пушку потегао, и осведочио се чисто, осуђује се да се стреља и по томе обеси.

19. Који би убио нехотице човека, по добром испиту да се осведочи, томе апс пол године у гвожђу и проче, спрам фамилије његове, што суд донесе деци и жени платити.

20. Који потегне пушку или нож на кога, и окреше а не убије, тај каштигу убице, који је нехотице убио да трпи; ако ли не окреше, но на празно потегне, томе по 50 штапа у два пута да се удари.

26. Ко би укро вола, или коња, да плати добро, пошто газда хоће, и да прими у два јутра по 50 штапа. Ко украде овцу или јагње, за једно двоје да даде и 25 штапа (прими).

27. Који се усуди отети девојку тај момак да трчи шибу три пута кроз 300 момака, девојка — да се пусти и за кога она хоће нека се уда, и ово венчање безаконно не броји се за бракосочетаније; куму (да се удари) 50 штапа, деверу 50, старом свату 50, а осталим сватовима по 30.

28. Свештеник који венча отету девојку да се лиши парохије (нурије) и да више за живота нигде добити не може за узрок, да он, као законодавац преступивши, учинио је повод безакони брак благословити користи ради своје.

29. Жена и човек, законом венчани који су, распустити се не могу без велика узрока и велика суда и владике.

30. Жена или девојка, која би се случило да роди без мужа дете, то јест копиле, ово је натурално, заповест да се изда, да никаква се не би усудила удавити дете, но слободно нека храни, или ако је весма стидно, то може однети и на путу оставити, куд људи сваки час пролазе, да који год нађе, примиће и наћи ће се и хранити. Ако би се усудила удавити, то таки и она осуђује се на смрт, без икакве даље милости, за узрок што је убила човека на свету.

34. Који би човек рђаву човеку, хајдуку, дао хлеба и не казао отпут селу, да се такви гони, онај да прими каштигу хајдука.

35. Ко би отиш'о у хајдуке, и ценио и хар'о браћу своју, томе никакве милости

ни предаје никад, но једнако да се тера, и кад се уфати, жив да се преда суду, и суд да поврати похарано, да му испребија и ноге и руке, и потом на коло да се разапне.

36. Који би се старешина, судца, или који му драго био чиновник, усуди да хајдуке шаље и народ да харају, и њему се цају да их он сахрањава, томе, ако се чисто осведочи, каштига по пропису 35 приписује му се, да је он хар'о а не они хајдуци.

37. Старешина или који му драго судца ако се пронађе да је са лоповима који коње и волове краду, ако се усуди са онаквим делити а коме је украдено не плаћати, но лопове хранити и сиротињу угњетавати, тај осуђује се, како исти лопов, под каштигу, и власти да се лиши.⁴⁵⁶⁾

Од ових одредби Карађорђевог закона несумњиво су најзначајније оне које говоре о односу становника Србије према држави и њеном правитељству. Веома је занимљиво да су одредбе овакве садржине ушле у један законик упоредо са одредбама које се тичу војне дисциплине, морала, хајдуције итд. Ово показује, с једне стране, да Карађорђев закон има претежно карактер кривичног закона, јер и одредбе које говоре о односу грађана Србије према држави и власти, пре свега, садрже санкције против повреде њиховог ауторитета. С друге стране, то показује да Карађорђев закон обележава једну доста неразвијену фазу у историји српског законодавства, кад су се као уставне одредбе могли узимати скупштински договори и одлуке, а одредбе истог таквог карактера улазиле су и у законске кодексе, какав је био Карађорђев, упоредо са одлукама из области кривичног законодавства. Али, ако се оставе по страни ови претежно формални разлози у третирању устаничког српског законодавства, и ако се као уставна одредба схвати оно што је имало такво значење без обзира на облик у којем се појавило, доле поменуте одредбе у Карађорђевом закону сведоче да је он састављен и са циљем да се државни систем Србије, онакав какав је до тог момента изграђен, заштити посебним одредбама уставног карактера. Према том систему обавезни су сви, и то је прецизирано чланом 16. Исто тако, посебним чланом (23) заштићени су од оних који нису били склонни да поштују нову ситуацију и носиоци државног система и власти у Србији: свештеник, старешина, чиновник, трговац, кмет. Државни систем заштићен је не само од унутрашњих потреса него и од спољашњег непријатеља, и то санкцијама против оних који се ухвате у ухођењу у корист таквог непријатеља (чл. 24). Али, ако је

старешински слој, који је био носилац власти у обновљеној српској држави, био заштићен од евентуалних покрета нижих друштвених слојева, исто тако су и ти слојеви, у интересу одржања државног система, били заштићени од кулучења народним старешинама (чл. 32). Поменути чланови Карађорђевог закона у целини гласе:

16. Који би се год пронашао или уфатио, буди свештеник, буди старешина, буди војник, или најпоследњи копач да зло о правитељству или о држави српској говори, макар у војсци, макар у селу, тај подлежи каштиги како издатељ отечества и шпион.

23. Који би се усудио злоставити, то јест повати или безчастити свештеника, старешину, чиновника, трговца, кмета, било са узроком, било без узрока, а не би га суду и власти пријавио, то да се (од)суди по 25 штапа у 2 јутра.

24. Који би се Србин уфатио и осведочио да..... шпиунлук да..... род свој издаје, тај да се каштигује, да му се пребију обе ноге на два места и обе руке, и тако жив да се дигне на коло и да се не скида док кост траје.

32. Старешинама сваког чина, служитељима народа, определиће се плата и храна по мјери, а да кулука од народа ни у дјело своје нема нити се народу допушта кулуквати коме; само народне служве што се каса, што је за цјелу општину, то дужно да буде, како косити сено, беглук за коње војничке, бећарске, то јест општу војску, од ког беглука определиће се и старјешинама за трошак како хране тако и стан, а старешинама који хоће какав рад водити кућно, а он нека плати нека му се ради.⁴⁵⁷⁾

Посебно је занимљива 38. одредба Карађорђевог закона која говори о начину постављања и смењивања војних и локалних старешина. У овој одредби нарочито је важан приступ којим су изложене норме у њој садржане. Објашњењу тих норми приступа се од народа, његовог положаја и његових права. У суштини, ова одредба се и односи на права народа у једној области државног система. Према тој одредби, народ нема права да бира војне старешине, јер је то право задржано вишим војним, односно државним властима. Народу је допуштено да бира своје локалне старешине за судску и административну управу. Али, он нема права да те старешине и свргава без одлуке суда и виших власти. Изгледа да ова одлука има непосредну везу са духом и смислом уставних одредби донетих на састанку у Тополи и на скупштини у Бео-

граду под крај 1808. године, кад је, према тумачењу Ст. Новаковића, укинута стара кнежинска аутономија и кад је локална управа доспела у пунију зависност од централне врховне власти.⁴⁶⁾ Поменути чл. 38. те Одлуке се, изгледа, само разрађују: у суштини, народу се још једино препушта право избора својих локалних, судских и управних функционера, али и тај избор долази у зависност од воље врховне власти. Један процес, који је започет од самог стварања устаничке државе, а нарочито од стварања војводског слоја и мреже судова, одмах повезане за институцију Правитељствујућег совјета, овим је готово доведен до краја. Одлуке о реформи државног система, које су спроведене 1811. године и којима је овај процес, чини се, коначно завршен, показују да Карађорђев закон пре треба везати за крај 1808. и 1809. годину или за време непосредно после тога. Овај члан у целини гласи:

„38. Народу у власти није изборити војничке старешине које ће војском управљати и на бој водити. Ово остаје на промотренију војне власти и старешина, да они изберу који је вешт и искусан војску водити и њом управљати. Народу се допушта избирати судца за мејистрат, сеоског кмета, среског, тј. кумпанијског кмета, а избацити да не може ни једнога без суда и велике власти, докле му се не би нашле и осведочиле погрешке, а лишити воља ничија, или хатер, или писма.“

Већ је истакнуто мишљење, које је нарочито подвукао Драг. Јанковић, да Карађорђев закон можда никад није ни ступио на снагу, јер га савремени писци не помињу, а судска пракса показује и примену неких друкчијих законских норми. Оваква разматрања, међутим, не морају значити доношење готовог суда. Има и других уставних и законодавних одлука у Србији, које такође имају веома далекосежан значај, о коме савремени српски мемоаристи говоре веома мало или их сасвим прећуткују. За неке од скупштинских одлука, на пример, не знамо из списка најистакнутијих српских мемоариста и хроничара онога времена, него из дела писаца периферног и споредног значења. Према томе, ово питање мора остати отворено до проналаска нове грађе која би сведочила, сасвим непосредно, на један или на други начин. Уза све то, Карађорђев закон у потпуности одражава тренутак у изградњи српског државног система након значајних уставних одлука с краја 1808. године и онај правни поредак који је тада био заведен у Србији. У локалној управи традиције кнежинске

самоуправе непрестано су сужаване, и то, пре свега, дејством двају фактора: војних старешина, које је избацио на површину устанак и које су од почетка снажно потискивале раније носиоце народне власти; и судског система који је заведен и развијен такође од првог дана устанка и који је у основи био потчињен Правитељствујушчем совјету и врховном војду. Од старог система кнежинских самоуправа остало је до краја 1808. године изгледа само толико да народ има права да бира своје локалне органе власти или да ти органи доспевају у пуну зависност од врховних и централних органа власти. Поред тога, потискивање старог кнежинског система осигурано је и претварањем нових устаначких старешина, који су до тада имали претежно војну власт, у органе локалне администрације, које поставља и смењује централна власт. Преко наведених органа власти, од

Народне скупштине и Правитељствујушчег совјета до сеоских првака, спроведен је порески систем, као што је уведен и низ уредби о скелама, царинама, монетама и кулуку итд., и све је то представљало основу државних финансија и могућност једногодишњег планирања и коришћења државног буџета. Ова слика умногоме је нарављана дејством више фактора: недовољном разграниченошћу подручја власти и надлежности, ратним и револуционарним приликама, неприпремљеношћу народа за самосталан државни живот, међусобним размирицама и сукобима међу старешинама, неизграђеношћу законодавства и страним уплитањима у српске послове. Али, упркос свему томе, тај систем се одржавао, непрестано обнављао, у знатној мери учвршћивао и стално развијао према својим унутрашњим законима, у ствари према логици свога унутрашњег развоја.

НАПОМЕНЕ

¹ Владимир Карић, у свом делу „Србија“ има нарочиту главу о утицају државе и управне организације на целокупни развој Србије, али, у суштини, државно уређење у Србији остало је нерасветљено. Упореди: Србија, опис земље народа и државе“, Београд 1887, 500—502. Слободан Јовановић почиње проучавање уставног развоја у Србији с. 1835. г. Упореди: *Наше уставно питање у XIX веку*. Српски књижевни гласник, 100 XIV 6, Београд 1905, 429—430.

² Миленко М. Вукичевић: *Карађорђе, I и II*, Београд 1907 и 1912, исти, *Из војних установа Карађорђевог времена*, Годишњица Николе Чупића XXXI, Београд 1912, исти, *Судови и њихово уређење*, Полицијски гласник 29, Београд 1905.

³ Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена. Студије о питању и развоју врховне и средишне власти у Србији*. Београд 1970, исти, *Васкрс државе Српске политичко-историјска студија о Првом српском устанку 1804—1813*, Београд 1904.

⁴ Јаша Продановић, *Уставни развој и уставне борбе у Србији*, Београд, а.с. исти, *Историја политичких странака и струја у Србији, I*, Београд 1947.

⁵ Васиљ Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804—1918*, Београд, 1940.

⁶ Мита Костић, *Прве појаве француске културе у српском друштву*, Гласник историј-

ског друштва у Новом Саду, II, 2, Сремски Карловци 1929, 205, 219.

⁷ Никола Радојчић, *Србија пред Први устанак*, Прилози летопису Матице српске, I, 1928, 40—43, исти, *Географско знање о Србији почетком XIX века*, Београд 1927, исти, *Српска револуција Леополда Ранке-а и Вук*, Летопис Матице српске август-септембар, Нови Сад 1964, 113—118, исти, *Карађорђево војско*, Југословенска њива IX, X, Загреб 1925, 225—229 исти, *Историјска студија митрополита Стефана Стратимировића*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, II, Сремски Карловци 1929, 316—364.

⁸ Драг Јанковић, *Историја државе и права Србије у XIX веку*, Београд 1955, 7—11. Слично мишљење заступа и у чланку *Карактеристике српске државе у периоду Првог устанка*. *Анали Правног факултета*, 1954, 142—155.

⁹ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1958, 82.

¹⁰ И. Достјан, *Социјално-економичке одношениј в Сербској деревне на кануне вастанија 1804*. Уч. зап. Инст. Слав. VI, 1950.

¹¹ Уп. Достјан нав. место.

¹² Слободан Јовановић, *Карађорђе и његово војско*, Глас СКА CLXXIX, Београд 1938, Посебни отисак, 5—12.

¹³ Вук Стеф. Караџић, *Правитељствујушчиј совет српскиј*, Беч 1860, 3—4.

¹⁴ Исто, 85.

¹⁵ Јован Хаџић, *Устанак српскиј под црним Борђем*, Нови Сад 1862, 5—15.

¹⁶ Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, Београд 1898, 411—421.

¹⁷ Вук Стеф. Караџић, *Грађа*, Београд, 1898, 59—107.

¹⁸ Слободан Јовановић, нав. место.

¹⁹ Тако је Карађорђе у неким крајевима сам постављао кнежинске кнезове. На пример, у Пожаревачкој нахији поставио је два обој кнеза у управљање ове нахије. А. Медовић, *Окружије пожаревачко*, Гласник ДСС, IV, 207.

²⁰ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 656.

²¹ Голубица, V. 210.

²² Вук Стеф. Караџић, нав. дело 4—6.

²³ Вук Стеф. Караџић, *Грађа за српску историју нашега времена и живота најзнатнијих поглавица*, Београд 1898, 15.

²⁴ Слоб. Јовановић, нав. место.

²⁵ Драг. Јовановић, нав. дело 17.

²⁶ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, 110.

²⁷ Прота Матеја Ненадовић, нав. дело 227.

²⁸ Милан Ристић, *Народне скупштине у Првом српском устанку*. Београд 1955, 35.

²⁹ М. Ненадовић, нав. место.

³⁰ Драг. Јанковић, *Француска штампа о Првом српском устанку*, Београд, 1959, 107—108.

³¹ Централни државни војно-историјски архив у Москви фонд 9190, Оп 170, св. 2, 605, 1—2.

³² М. Ристић, нав. дело, 35—36

³³ Централни државни војно-историјски архив у Москви фонд 9190, Оп. 170, св. II, дело 605, 2—5.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

³⁹ Централни државни војно-историјски архив у Москви, фонд 9190, Оп. 170, св. II, дело 605, 2—5. У архиву рукописних списа Државне библиотеке, Академија наука, Украјинској СССР у Кијеву чувају се путописи из Првог устанка писани руком руских генерала који су учествовали у догађајима руско-турског рата у време српске револуције. У њима има података о Совјету, војсци и др. Упоредити фонд V (Осека-Историјског друштва дело 831).

⁴⁰ Стојан Новаковић, нав. дело 24.

⁴¹ Исто.

⁴² В. Богишић, *Разбор сачинениа Н. А. Попова, „Росија и Сербија“ СПБ 1872, 104—105, С. Новаковић*, нав. дело 25.

⁴³ Стојан Новаковић, нав. дело 24—26.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Нав. дело 48

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Драг. Јанковић, *Правитељствујушчи Совјет, Историјски чланак 1—2 Б 1954, 32—38. Београд 1954.*

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Стојан Новаковић, нав. дело 25—28.

⁵¹ М. Ристић, нав. дело 35—40.

⁵² Исто.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ А. Соловјов, нав. место.

⁵⁷ Исто.

LE SYSTÈME D'ORDRE DE CONSTITUTION DE L'ÉTAT SERBE RENOUVELÉE

Gojko Desnica

La constitution et la formation de l'état serbe. restitué après l'année 1804, peuvent être étudiés en deux phases; l'une allant jusqu'à la fin de l'année 1808 et l'autre jusqu'au moment où fut brisé et prit fin la première insurrection serbe. Plusieurs facteurs influent sur la constitution de l'état serbe et de son système au cours de la première phase, celle dont il est traitée dans cette étude. Il y a tout d'abord l'assemblée nationale. institution serbe traditionnelle, dont l'activité fut

particulièrement reprise après la guerre austro-turque de 1788—1791, au moment des tentatives de réformes entreprises par le sultan Selim II et des efforts déployés par les serbes du Pachaluk de Belgrade dans le but d'affermir leur position autonome. L'assemblée nationale revêtait au cours de la première période de la révolution serbe un caractère représentatif car elle était surtout composée des leaders du peuple. Ses prérogatives étaient législatives en premier lieu; au

cours de ses séances des décisions étaient prises concernant la guerre, les affaires militaires, les activités diplomatiques, le budget ou la paix. La deuxième institution qui se trouvait à la base même de cet état serbe reconstitué, fut le conseil dont la fonction et le rôle étaient ceux d'un organe supérieur exécutif du pouvoir en Serbie. Ce conseil avait son président et son secrétaire, des bureaux, des sessions régulières, il exerçait le pouvoir exécutif et législatif suprême.

La troisième institution au sommet du pouvoir était le chef suprême, personnifié par Karadjordje Petrović qui devient, vers la fin de 1808, le maître héréditaire de la Serbie.

A la base même du système reconstitué de l'état serbe se trouvent le réseau judiciaire bi-

entôt organisé, les organes des finances et avant tout l'armée. Au début de l'insurrection, l'armée était nationale, conduite en action de saisons en saisons, ou bien elle était mercenaire ses membres venant en Serbie des régions turques du sud. A la fin de l'année 1808 une armée régulière fut formée possédant ses règlements concernant les exercices et le code pénal associé au nom de Karadjordje. Cette armée s'exerce sous le commandement d'officiers qui passaient en Serbie venant de la province du Srem, de la région frontalière militaire autrichienne. A la base de l'état serbe reconstitué se trouvent également les traditions historiques d'après lesquelles les insignes de l'état sont déterminés, mais aussi les buts de la future politiques serbe.

